

הקיבוץ הארצי

חברי הקיבוץ הארצי בעשור הראשון של המדינה: בין משימתיות לטיפוח הבית

אלון פאוקר ותמר שכטר

מבוא

הקמתה של מדינת ישראל ערערה את מעמד הקיבוצים בחברה הישראלית, אף שהישגיהם המרשימים זכו להוקרה. התנועה הקיבוצית, שראתה עצמה כחוד החנית של החברה הישראלית וביקשה להמשיך ולהטביע את חותמה עליה כבימי היישוב, נתקלה במגמות השלטון ובאווירה במדינה שראו בממלכתיות תחליף לשליחות ההתנדבותית בביטחון, בהתיישבות, בקליטת העלייה ובחינוך. נאומו של בן-גוריון בכנסת (16 בינואר 1950), שזכה לכינוי 'נאום בוש ונכלם' ומוזכר לא אחת במחקר, תמצת את גישתו הממלכתית שתם עידן החלוציות הייחודית של הקיבוץ, והתפרש כהכרזת מלחמה על התנועה הקיבוצית.¹ הכרסום במעמד התנועה הקיבוצית בשנות המדינה הראשונות חייב חשיבה מחודשת. הציפיות להגמוניה פועלית במדינה הצעירה נכזבו עם פירוק הפלמ"ח ואי הכללתה של מפ"ם בממשלה הראשונה. התסכול גבר כאשר חלו שינויים נוספים שהיה בהם גם נופך סמלי, כמו איסור על תנועות הנוער החלוציות לפעול בבתי הספר (1951) ופירוק זרם העובדים (1953). הצטרפות מפ"ם לממשלה בשנת 1955 הפיחה תקווה שהשיתוף הפוליטי, שכלל עתה את כל מפלגות הפועלים שייצגו את כל התנועות הקיבוציות, יחולל שינוי במגמת השלטון ויאפשר לקיבוצים לפעול כבעבר, בהתאם לנטייתם הפוליטית והחברתית. אולם זו נמוגה חיש מהר, ויחסם של קברניטי המדינה לממלכתיות לא השתנה.

1 דברי הכנסת, כרך ג, ישיבה קו, 16.1.1950, עמ' 536. על הנאום ראו למשל, זאב צהור, החזון והחשבון, תל-אביב 1994, עמ' 200-210; אלי צור, 'החלה יציאת מצרים: ומה עשו חלוצינו', עיניים בתקומת ישראל, כרך 9 (תשנ"ט) (להלן: צור, החלה יציאת מצרים), עמ' 316-337.

ראשי הקיבוץ הארצי חששו שהתכחשות של מפא"י לכל יסוד סוציאליסטי בעיצוב המדינה, תשחק לידי הימין עד שיבוא יום והוא יזכה בהגמוניה הפוליטית. דאגתם של קברניטי הקיבוץ הארצי והצעדים שנקטו נוכח האווירה הציבורית החדשה שחיבלה במעמדה הציבורי והפוליטי של התנועה הקיבוצית נדונו במחקר לא אחת, אולם מצוקותיהם ושאיפותיהם של החברים זכו עד לאחרונה להתייחסות מועטה בלבד.²

במוקד הדיון להלן יהיו תגובות החברים והמנהיגות הזוטרה (פעילים בתחומי הכלכלה והחברה בקיבוצים ובמערכת התנועתית), על השינויים בעקבות הקמת המדינה והנהגת הממלכתיות, והשגותיהם על הדרישות של הנהגת הקיבוץ הארצי להוסיף לבצר את חומות הצינונות החלוצית והסוציאליזם המהפכני. במילים אחרות: לשמר את דרכו של הקיבוץ מתקופת היישוב תוך המשך התמקדותו בעשייה החלוצית. יידונו גם ניסיונותיהם של החברים מן השורה להחיל שינויים בחיי הפרט ובחיי הקהילה הקיבוצית בהתאם לתפיסתם. העיסוק באידאולוגיה, בממסד ובהנהגה הפוליטית של הקיבוץ הארצי יהיה משני, ויוזכר רק לצורך הבהרה של עמדות החברים מן השורה ואילו תפיסות ניסו לשרש.

דעותיהם של החברים והפעילים ודרישותיהם לשינויים נלמדות באמצעות מקורות אישיים (מכתבים, יומנים וזיכרונות) והתבטאויותיהם הפומביות בכתב ובעל פה. גם תגובות ההנהגה על ההתבטאויות הללו והצעדים שנקטו בעטיין מלמדים על הלוך הרוח ב'רחוב' הקיבוצי באותן שנים, ובמובן זה המאמר עוסק גם בהיסטוריה 'מלמטה'. בתוך כך מוקדשת תשומת לב מיוחדת לסוגיית הנשים, במטרה לבחון כיצד השפיעו מעמדם התעסוקתי והציבורי ומקומן כאמהות בחינוך המשותף על שאיפותיהן. האם הן השתלבו בנטייה לחולל שינויים, התנגדו לה או הובילו אותה.

תשומת לב תינתן גם לתנועת הנוער השומר הצעיר העירונית, כדי לבחון האם הלכי הרוח והשאיפות של החניכים, שחלקם הפכו לחברי קיבוץ, וכן כדי לבחון האם מנהיגי הקיבוץ הארצי השפיעו על החניכים כך שיוכשרו להיות חברי קיבוץ, בהתאם לציפייה התנועתית. כל זאת כדי לברר אם בתנועת הנוער נצפו תהליכים שהתרחשו בחיי היחיד ובחיי הקהילה שבקיבוץ הארצי.

2 על המנהיגים נוכח השינויים ראו למשל, אבנר הורוביץ, **תנועת העבודה והמדינה: יצחק טבנקין ומאיר יערי מול הממלכתיות**, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית 1997; אלי צור, **נופי האשליה**, ירושלים, 1998; זאב צהור, **חזן: תנועת חיים**, ירושלים וגבעת חביבה 1997; אביבה חלמיש, **מאיר יערי, האדמו"ר ממרחביה: שנות המדינה**, תל-אביב 2013 (להלן: חלמיש, האדמו"ר ממרחביה). על המנהיגים נוכח דרישות החברים ראו אלון פאוקר, **אוטופיה בסבך הסתירות: השוואה בין הדימויים העצמיים של התנועות הקיבוציות השונות בעשור הראשון למדינה**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 2005; הנרי ניר, **רק שביל כבשו רגלי**, ירושלים ובאר שבע 2008 (להלן: ניר, רק שביל), עמ' 432, 438-434, 443, 604-605; חלמיש, שם, עמ' 99-118.

החברים דורשים שינוי

הפגיעה ביוקרתו של הקיבוץ ובמעמדו יצרה בקיבוץ הארצי תחושת משבר שהתנועות הקיבוציות האחרות חוו עוד לפניו, אולם הודות ללכידותו החברתית ובזכות השפעת האמונה האידאולוגית, מנגנוני ההגנה שלו, הוא התעורר מעט מאוחר יותר.³ אולם כאשר גברו הקשיים מבית ומחוץ החל המשבר לתת אותותיו גם בקיבוץ הארצי. ביטויי אכזבה בנוסח 'נחלנו מפלה עם אויבי התנועה הקיבוצית', נשמעו כבר בראשית שנות החמישים.⁴ העמקת הפער בין הגישה הממלכתית לגישת הקיבוץ הארצי בפרט והקיבוץ בכלל יחד עם תחושת אובדן הדרך האידאולוגית, חיבלו בתקווה שהקיבוצים ישובו למעמדם כבעבר.

באותה תקופה הצטמצם שיעורם של חברי הקיבוץ בחברה הישראלית. עם קום המדינה מנתה התנועה הקיבוצית כ-54,000 נפש (כשישים אחוז מהם חברים) והקיבוץ הארצי היה כשלושים אחוז בה, 14,000 נפש ב-51 קיבוצים.⁵ זה היה שיאו של גידול חסר תקדים של התנועה הקיבוצית שנמשך מתום מלחמת העולם השנייה ועד תום מלחמת העצמאות. בשנת 1949, לפני גלי העלייה ההמונית, היו בקיבוצים מעל לשבעה אחוזים מהאוכלוסייה היהודית בארץ.⁶ התקווה שתימשך תנופת הגידול גם בשנות המדינה הראשונות התבררה, אף שהוקמו קיבוצים חדשים רבים.⁷ באותן שנים פקד את התנועה הקיבוצית גל עזיבות שכמוהו לא ידעה מעודה, וחלקה באוכלוסייה בשנת 1953 (שהושפע גם מהעלייה באותן שנים) ירד לחמישה אחוזים בלבד.

בהמשך פחתה מעט העזיבה וחל גידול אטי במספר החברים הודות להשתלבות דור הבנים, לעתודות התנועה בארץ ובחוץ לארץ, ולעלייה ההמונית (בעיקר מקרב הניכי חברות הנוער שהתחנכו בקיבוצים). אולם בשל צמיחה דמוגרפית אטית המשיך להתמעט משקלם

3 ראו למשל, דברי שמחה פלפן, 'המועצה הכ"ח' (ניר דוד, יוני 1949), ידיעות הקיבוץ הארצי, ספטמבר 1949 (להלן: המועצה הכ"ח), עמ' 68.

4 משה זילברטל, 'דיון בועד הפועל בעניין הקיבוצים הצעירים', 19.3.1951, ארכיון השומר הצעיר (להלן: אש"צ), 5-10.15.1951, עמ' 11; חזן, 'דיון בועד הפועל בעניין הקיבוצים הצעירים', 19.3.1951, עמ' 8.

5 זאב צור, 'הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ, כרך ב, תל-אביב וירושלים תשמ"ב', עמ' 359-369; Henry Near, 'The Crisis in the Kibbutz Movement, 1949-1961', in: Ilan Troen and Noah Lucas (eds.), *Israel, the First Decade of Independence*, Albany, New York 1995, p. 251

6 צור, 'החלה יציאת מצרים', עמ' 320-321, 369; משה ברסלבסקי, 'תנועת הפועלים הארצישראלית, כרך ג, תל-אביב תשכ"ג', עמ' 457; חיים גבתי, 'מאה שנות התישבות: תולדות ההתישבות היהודית בארץ ישראל, כרך א, תל-אביב תשמ"א', עמ' 329-336.

7 הקיבוץ הארצי הקים עשרים קיבוצים מקום המדינה עד תום 1949. אלכס ביין ורות פרלמן, עלייה והתיישבות במדינת ישראל, תל-אביב 1982, עמ' 273-290; ארנון גולן, שינוי המפה היישובית באזורים שניטשו על ידי האוכלוסייה הערבית כתוצאה ממלחמת העצמאות בשטח בו קמה מדינת ישראל, 1948-1950, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית 1993, עמ' 418.

המספרי של חברי הקיבוץ בחברה הישראלית. בתום העשור הראשון לקום המדינה מנתה אוכלוסיית הקיבוצים כולה רק ארבעה אחוזים מאוכלוסיית המדינה.⁸

תחושת המשבר בקיבוץ הארצי התחדדה בעקבות משפטי פראג ותופעת ההשמאלה, שהתבטאה בעיקר בהזדהות עמוקה של חברים עם ברית המועצות עד כדי ערעור על השילוב בין הסוציאליזם המהפכני לציונות. פילוג מפ"ם ב-1954, הגילויים בוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות בשנת 1956, שחשפו את פשעי משטרו של סטלין והפניית נשק סובייטי נגד חיילי צה"ל במלחמת סיני באותה שנה זעזעו את עולמו האידאולוגי-רוחני של הקיבוץ הארצי. המשבר הגיע לשיאו לקראת תום העשור הראשון לעצמאות, כאשר אבדה לקיבוץ הארצי הזיקה החשובה ל'עולם המהפכה' ששימשה עד אז מנגנון הגנה ייחודי מפני השפעות הסביבה.⁹ קריסת האמונה בברית המועצות שנוספה לירידה בהשפעת הקיבוץ פגעו באמונתו של החבר בדרך התנועתית. לכך נוספו תנאי החיים בקיבוץ, שהיו קשים מאלה שהיו בעיר.

כאשר ניטלה המשמעות המיוחדת לפעילות החלוצית מחוץ לקיבוץ, העדיפו חברים שלא מצאו עוד טעם להשקיע בה מאמצים כבעבר להשקיע בסיפוק צורכי הבית הקיבוצי. עם זאת, הפניית המבט פנימה, לתוך הבית הקיבוצי, לא הייתה רק תוצאה של אוכדן האמונה, אלא נבעה גם מעייפות פיזית ונפשית אחרי שנות מאמץ רבות ששיאן במלחמת העצמאות. החברים ביקשו לעשות לביתם ותהו אם הדרישה להמשיך לשאת בנטל המשימות התנועתיות ראויה.¹⁰

לצד דאגתו של הפרט לרווחתו, ביקשו הקיבוצים להתרכז גם בפעילות כלכלית שמטבע הדברים פגעה ביכולת להירתם למשימות תנועתיות.¹¹ היו קיבוצים שמצבם הכלכלי והחברתי היה קשה. קיבוץ רבדים הצעיר, למשל, שיווע בשנת 1954 לעזרת מוסדות התנועה, כי 'אינו מצליח לפתור בעיות של חיי יום-יום, הנוגעות לקיומו הקיבוצי [...] עד כדי כך, שניכרת התפוררות כללית של איזו שהיא מרות קבוצית [...]. הפעולה התרבותית מוזנחת [...], השטח

8 ר"ח עזיבות של המחלקה לחברה של הקיבוץ הארצי, 1953, אש"צ, 63.20; נתוני אוכלוסיה בקבה"א לקראת מועצת הרי אפרים (יוני 1958), שם, 5-9.20(1); שלמה רוזן במועצת מזרע (מארס 1956), שם, 5-8.20(1), עמ' 39; ניר, רק שביל, עמ' 422-439.

9 אניטה שפירא, 'מאפיינים של תהליכי השמאלה', בתוך: ההליכה על קו האופק, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 244-246, 249-252; אלון פאוקר, 'הקיבוץ הארצי וברית המועצות בעשור העצמאות הראשון', עיונים בתקומת ישראל, מס' 22 (2012), עמ' 64-90.

10 ראו למשל, מכתב שמואל גולן ליונה גולן [ללא ציון תאריך, כנראה ראשית שנות החמישים], אש"צ, 1.1-95(1), בו תהא 'האם עוד מותר לדרוש מאנשים כך שנה-שנה', להירתם לעבודות חקלאיות עונתיות מחוץ לשעות העבודה הרגילות.

11 ראו למשל, מכתב אליעזר ספיר למאיר יערי, 18.5.1949, אש"צ, 12.7-95(1); דברי יהודה באואר, 'הוועידה התשיעית של הקיבוץ הארצי', הדים, מס' 58, יולי 1958 (להלן: הוועידה התשיעית), עמ' 114.

הצרכני מוזנח: גנות נוי, מטבח, הדאגה היומיומית לחבר.¹² ובקיבוץ מזרע הוותיק אמר חבר ב-1958 ש'ישנה הרגשת אי־נחת בחיי יום־יום'.¹³

מכתבים אישיים, בעלוני קיבוצים, בעיתונות תנועתית ובכמות תנועתיות באו לידי ביטוי הקשיים וחוסר שביעות הרצון מתנאי החיים והעבודה הקשה, כמו גם מהחיים החברתיים והתרבותיים הבלתי מספקים. 'התנאים הטכניים קשים, חסר אור, קר וסדורים לא נוחים [...] אנחנו מבודדים כאן', כתבה דבורה בריל מסאסא שעל גבול הצפון לזאב בלוך ממחלקת התרבות של הקיבוץ הארצי. וחבר קיבוץ שמיר כתב: 'מספיק להעיף עין על המכבסה, המקלחות [המשותפות] והמטבח, אשר משרתים מעל לשלש מאות נפש ועל רכוש חדרי החברים, בהם עוד לא הגענו לארון לחדר, או לשלחן ל-5-8 חדרים, והס מלהזכיר את הכסא הנוח, הפינה לילד, הארגז למצעים וכו'.'¹⁴

החברים ציפו לשיפור בתנאי החיים כאשר החברה מחוץ לקיבוץ, בעיקר ביישוב הוותיק, שימשה אמת מידה לרמת חיים ראויה. כאשר הסתיימה תקופת הצנע ב-1953 ורמת החיים במדינה החלה לעלות, חשו החברים בפער שנוצר ביניהם לבין בני משפחה וחברים שחיו בעיר.¹⁵ כך, לדוגמה, רק בסוף שנות החמישים החלו להיבנות בחדרי החברים הוותיקים שירותים שביטלו את הצורך במקלחת המשותפת, אבל דירת המגורים נשארה קטנה, במיוחד בקיבוצים הצעירים.¹⁶ חברים רבים כשל כוחם לחיות ברמת חיים נמוכה ולעבוד שעות רבות; מקצתם עזבו, ובקרב הנשארים היו גילויים רבים של חוסר שביעות רצון מהנעשה בו, לא רק בגלל רמת החיים הנמוכה, אלא גם משום שסברו שיש לחולל שינויים בכללי השוויון והשיתוף מן העבר.¹⁷

ככינוסים התנועתיים הסבירו נציגי קיבוצים שנחוץ שינוי מהותי, מעין 'ניו דיל משלנו' כפי שהתבטא מרדכי רוזין מקיבוץ שמיר.¹⁸ כבר במועצת התנועה הכ"ח (ניר דוד, יוני 1949) נתבעו המנהיגים לאזן בין משימות השליחות התנועתית שהייתה בראש דאגתם לבין הטיפול בחיי היום־יום של החברים, משמע: דאגה לצרכים אישיים, כמו תנאי מגורים ראויים שיכללו שירותים צמודים ועיסוק מתמיד בסדרי החיים הקיבוציים כמו בתקציבים ובתנאי העבודה.

12 דו"ח של המחלקה לחברה של הקיבוץ הארצי מביקור ברבדים, 1954, אש"צ, 7.5(2).

13 'המשך הבירור החברתי', עלון מזרע, 16.5.1958, עמ' 4-5. 'ישנן התבטאויות דומות רבות, למשל, זיוה ב"פ, 'מהרהורי הזמן', עלון משמר העמק, 15.3.1957, עמ' 4; מכתב קיבוץ ניר עוז למחלקת התרבות, 9.5.1957, אש"צ, 31.22(3).

14 מכתב דבורה בריל מסאסא לזאב בלוך (רכז מחלקת התרבות), 24.2.1949, אש"צ, 1.22(1); 'ניו, 'מבעיות קליטה', עלון שמיר, מאי 1950, עמ' 21. להתבטאויות חברים רבות על אי הנחת מרמת החיים הנמוכה, ראו למשל גיטל, 'דברים בבירור', שם, 25.3.1949, עמ' 5; אנטקה מעין שמר במועצה הכ"ז (נהריה, דצמבר 1948), אש"צ, 5.20(4), עמ' 1; דברי יוסף אילון מכפר מסריק, המועצה הכ"ח, עמ' 7.

15 ראו למשל, 'מכתב לחברי ההשלמה', עלון געתון, 4.7.1954, עמ' 4.

16 ניר, רק שביל, עמ' 487, 523.

17 ראו למשל, 'בשער', עלון מזרע, 29.10.1948, עמ' 1; זיוה ב"פ, 'מהרהורי הזמן', עלון משמר העמק, 5.3.1957, עמ' 4; אולק, 'המשך הבירור החברתי', עלון מזרע, 16.5.1958, עמ' 4-5.

18 מרדכי רוזין במועצה הכ"ז, אש"צ, 5.20-5(4), עמ' 2.

נציגי מענית ועין המפרץ במועצה הציעו שינוי במבנה הניהולי של הקיבוץ הארצי, כך שהמוסדות המרכזיים של התנועה ימנו לפחות מחציתם חברים העוסקים בעניינים הפנימיים של הקיבוצים. נשמעה גם הצעה להקים מועצת חברה שתלבן את הסוגיות הללו ותקבע צעדים מעשיים.¹⁹ בסוף העשור (יוני 1958) כונסה ועידת הרי אפרים, שהייתה הראשונה מאז מועצת ניר דוד שהתמקדה שוב בעניינים הפנים-קיבוציים. בדיונים לקראת הוועידה ובמהלכה היו נציגי הקיבוצים ופעילים תנועתיים נוספים נחוצים בדרישתם לשינוי, יותר מכפי שהיו בדיונים בראשית העשור.²⁰ עתה הם קיוו שההחלטות בעניין שינויים בשוויון ובשיתוף הקיבוציים תגענה לכלל ביצוע ולא תיוותרנה על הנייר בלבד. באחת ההצעות שביטאה הלך רוח זה נאמר ש'תקום ליד מחלקת החברה (התנועתי), מועצת חברה קבועה [...] אשר מתפקידה יהיה להוסיף, וללבן את הבעיות, היא תכנס את המרכזים, תאסוף אינפורמציה וגם תוכל לקבוע הלכות'.²¹ אך לא רק לקבלת החלטות שיחוללו שינוי דאגו החברים, אלא אף להוצאתן לפועל. נוכח אכזבות העבר הועלו רעיונות לאכיפת החלטות, כמו דרישה שהושמעה בקיבוץ עין המפרץ לייסוד ועדה 'שתפקח ותעזור לקיבוצים לבצע את החלטות המועצה בענין השיתוף והשוויון'.²² במקרה אחר הציעו חברים שכל מי שנבחר בקיבוץ לתפקיד חברתי ילמד את תורת הקיבוץ הארצי ואת הטכניקה לביצוע תפקידו בבית ספר לפעילים שיוקם בסמינריון התנועתי בגבעת חביבה. כך ירכוש כלים נחוצים לביצוע תפקידו.²³

דרישות החברים חזרו ונשנו, דבר המלמד שהן לא נענו במלואן ושסדר היום התנועתי לא השתנה מהותית. אמנם בימי תופעת ההשמאלה, שהסתיימה רק ב-1954, שככה מעט התביעה, אך היא לא נעלמה כליל ושבה ועלתה במלוא עוצמתה לאחר שהסתיים מאבק רעיוני זה.²⁴ אולם גם עתה, כאשר התנועה שבה לעסוק בענייני החיים ולא רק בסוגיות הרעיוניות-פוליטיות, נותרו פניות רבות של חברים ופעילים זוטרים ללא מענה. זאב בלוך מבית אלפא, למשל, הזכיר ליערי: 'לפני כחצי שנה הצעתי למזכירות הקיבוץ הארצי הצעה בדבר הקמת מדור לחקר בעיות החברה הקיבוצית ועד היום אין קול ואין עונה, אף על פי שמלמטה יש לחץ חזק ודרישה שהתנועה תתמסר לבעיות אלה ותטפל בהן'. כך התבטאה

19 דברי שמואל מעין ממענית, מנדל ברמן מעין המפרץ ומנחם שדמי, *המועצה הכ"ח*, עמ' 43-44, 51, 52.

20 דברי אפרים ריינר, *הועידה התשיעית*, עמ' 84. ברוח דומה נכתב, כהן, 'התפתחות תוך ניגודים', *הדים*, מס' 57, אפריל 1958, עמ' 40.

21 דברי מנחם שדמי, *הועידה התשיעית*, עמ' 52.

22 דוד קרקאור מעין המפרץ, שם, עמ' 69.

23 משה שפירא, שם, עמ' 119.

24 ראו למשל, אריה גלברד במועצה השלושים (נתניה, מארס 1952), *השבוע בקיבוץ הארצי*, 13.3.1952, עמ' 2; וילי, 'מכתב גלוי', *עלון מרחביה*, 24.9.1956, עמ' 8,6; דוד טל, 'עוד על שויון, שתוף וצריכה', שם, 10.5.1957; מנחם שפירא, 'דברי חברים בבירור החברתי לקראת המועצה', *עלון מזרע*, 23.5.1958, עמ' 7-8.



המועצה הכללית התשיעית של הקיבוץ הארצי, עין השופט, 1.6.1958-29.5.1958. צילום: יצחק ברז. באדיבות יד יערי

גם אחת מחניכות סמינר י"ב בינואר 1956: 'כיצד אפשר להסביר את ההזנחה שחלה לגבי שאלות הקשורות בחברה הקיבוצית לעומת הטיפול הרב בשטח הפוליטי?' ובעלון מזרע התריעו על ש'זה שנים מוסדות התנועה הזניחו שטח כה חשוב – והוא בניין הקיבוץ'.²⁵

התרחקות החברים מהפעילות הפוליטית

בסיפורו 'שיכון ותיקים' תיאר הסופר חבר קיבוץ בית אלפא, נתן שחם, את הוויכוח בין מזכיר הקיבוץ לדרישת מזכיר התנועה לגייס חבר נוסף לפעילות בתנועה:

'האמן לי', אמר המזכיר [של הקיבוץ], 'אילולא מצב העבודה החמור במשקנו, כלום הייתי מתעקש כל כך? אבל עכשיו, כשעשרות דונמים של תפוחי אדמה נרקבים ואנחנו נחנקים מחוסר ידיים עובדות ומצב האספקה לבעלי חי קא-טא-סטרו-פא-לי, לבוא לקיבוץ שלנו ולומר, שרק יהודה ברק יכול להציל את המצב בתנועה... אין זה קל ביותר. ובייחוד שמכסת הפעילים מלאה. הקיבוץ יטען ובצדק, שהפעם תקחו במקום אחר'.²⁶

25 ראו בהתאמה, מכתב זאב בלוך ליערי, 16.2.1956, אש"צ, 95-14.7.8), עמ' 3; צילה, 'שאלות חניכי סמינר י"ב למאיר יערי', ינואר 1956, שם, ה-ח-11.4.4), עמ' 2; 'לקראת המועצה החברתית', עלון מזרע, 30.5.1958, עמ' 1.

26 נתן שחם, 'שיכון ותיקים', בתוך: הג"ל, שיכון ותיקים: סיפורים מחיי הקיבוץ, מרחביה 1960 (להלן: שחם, שיכון ותיקים), עמ' 41.

בעבר הצליחה המערכת המרכזית לעצב סדר יום תנועתי שנתן קדימות לצורכי התנועה על פני פתרון קשיי הקיבוצים. הודות ליכולתה הארגונית ולעוצמה האידאולוגית שהפגינה הוכפפו צורכי החברה והנטיות האישיות לפעילות בה ומחוץ לה. אולם עתה היה פער בין הדרישות לגייס פעילים לבין נכונות הקיבוצים להיענות להן, אם כי גם בעשור הראשון למדינה הצליחה המערכת התנועתית של הקיבוץ הארצי יותר מן התנועות הקיבוציות האחרות, שנתקלו גם הן בהיחלשותה של תודעת השליחות ובנכונות להתגייס לפעילות חוץ קיבוצית.²⁷ 'לא נותר גם על אנשיכם בפעולה תנועתית וציבורית', אמר מאיר יערי לאנשי קיבוץ העוגן כבר בשנת 1949, ובנוסף דומה גם לחברי קיבוצים אחרים, שנענו ברצונם או בעל כורחם לדרישה.²⁸ אך רות טננבוים ממשמר העמק התריסה נגד הדרישה חסרת הפשרות, באומרה ש'הקיבוץ התרוקן מן האקטיבה שלו בפנים, את רוב האנשים שהפילו רוח חיים בקיבוץ נתנו לתנועה. צו השעה דרש זאת, אך עלינו לדעת לכלכל את העניינים להבא. הפעילים [...] חייבים לתת מיכולתם ויזמתם לחיים הפנימיים בקיבוץ, כי אחרת ישתרר בו שממון'.²⁹ לאחר עשור של אכזבות האשימו חברים, שהתבטאו מעל בימות שונות ובעיקר בוועידות התנועה, את ההנהגה באוזלת ידה. משה גלעד, למשל, חבר מזרע שנמנה עם סגל הסמינר הקיבוצי להכשרת מורים 'אורנים', התלונן על הפניית הכוחות למשימתיות ולפעילות פוליטית. 'עובדה היא שבמשך שנים לא התפנינו לבעיות הקיבוץ [...] הפנינו את מרצנו לפעולה הפוליטית. ראינו, ואולי גם התעלמנו מכך – שבבית מתרחשים תהליכים שאותם לא ידענו ואולי גם לא שיערנו מראש'.³⁰

הקושי להתמודד עם תביעות ההנהגה להשקיע משאבים בפעילות ציבורית-פוליטית נבע לא רק מקשיי הקיום בקיבוצים והדרישה לסדר יום חדש שבו יועדפו משימות הבית, אלא גם מתחושת החברים שהכיוון האידאולוגי נכפה עליהם ואינו מותאם לשינויי העתים. הטיפוח הרעיוני המשיך להתבסס על עקרון הקולקטיביות הרעיונית, לפיו על החברים להתאחד בתפיסה רעיונית מרכזית אחת. הוויכוח היה חשוב ונחוץ לגיבוש הרעיונות כל עוד לא התקבלה החלטה בתנועה, אולם כאשר נפלה הכרעה הוא נחשב חסר ערך ואף כמחבל באחדות התנועה.³¹ גם כאשר הייתה השלמה עקרונית עם הרעיון, היו שהתלוננו כי הקיבוץ הארצי באותן שנים התמקד בפרן הפוליטי של הקולקטיביות הרעיונית, ומיעט

27 ראו למשל משה שושני בישיבת מרכז חבר הקבוצות, 1.2.1949, ארכיון גורדוניה, 3/1, עמ' 1; אליעזר דרוביצ'ר בסמינר נען של הקיבוץ המאוחד, ארכיון הקיבוץ המאוחד (להלן: 'אק"ם'), 25 א'-סדר' ג'1/2/5, עמ' 51-52.

28 לדברי יערי, ראו, ישיבת מזכירות הקב"א, 30.7.1950, אש"צ, 362.112 (מכורר), עמ' 2. על תגובות החברים ראו למשל, דברי שמואל מעין מקיבוץ מענית, המועצה הכ"ח, עמ' 43-44.

29 רות טננבוים, שם, עמ' 54.

30 דברי מ' גלעד, הוועידה התשיעית, עמ' 75.

31 על קולקטיביות רעיונית ראו: Aviva Halamish, 'The Historic Leadership of Hakibbutz Ha'artzi: The Power of Charisma, Ideology and Organization', *Journal of Israeli History*, Vol. 31, No. 1 (להלן: חלמיש, המנהיגות ההיסטורית), pp. 47-50 (2012).

לתת את הדעת על היבטים נוספים של חיי הקיבוץ, כמו החינוך המשותף ודרגת השיתוף הרצוי. 'הקיבוץ הארצי העלה בראש דאגותיו את הענינים המדיניים ועיקר הכוחות מופנים לחזית המדינית. אפילו בתנועה החינוכית (השומר הצעיר) מתעסקים יותר בבעיות פוליטיות מאשר בבעיות חינוכיות, המצריכות התעמקות ומחשבה', קבל תיאודור הולדהיים מבית אלפא במועצת הקיבוץ הארצי בטבריה (יוני 1950).³² המאבקים הרעיוניים בקיבוץ הארצי ובמפ"ם מצאו את ההנהגה מקפידה הקפדה יתרה על נאמנות החברים לדרך הפוליטית, אך במועצת עין המפרץ (אוקטובר 1952) החריפה הביקורת על הפוליטיזציה של הקולקטיביות הרעיונית והייתה בוטה יותר. אברהם יסעור שימש פה לרבים כאשר אמר שהקולקטיביות הרעיונית היא הדרך לגיבוש המסגרת הקיבוצית מתוך אמונה שהקיבוץ אינו רק מסגרת חברתית ומשקית, אולם עליה להתגמש לפי צורכי החיים ולא לכבול את החברים לשאיפותיה הפוליטיות של ההנהגה.³³

היו דוברים שמצאו שמלבד העייפות מהמאמץ החלוצי בעבר נרתעים החברים מהפעילות התנועתית מפני שהם לא שותפו בגיבושה ובעדכונה והיא זרה להם מאי פעם. כדי להתמודד עם אדישות החברים יש לדון בסוגיית הפעילות התנועתית מחדש ולשבור את החיץ בין המקלחת לחדר האוכל. הכוונה הייתה להברל בין השיחות הלא רשמיות (במקלחת המשותפת) לדיונים הרשמיים בהשתתפות נציגי התנועה בחדר האוכל.³⁴ החברים סברו שגם בתחום הפוליטי, שבו התמקדה ההנהגה, הפכה הקולקטיביות הרעיונית לאמצעי של כפייה, וכך בוועידה השמינית של הקיבוץ הארצי (אפריל 1954), שבישרה לדעת ההנהגה את תום המשבר הרעיוני, נטען כלפיה שהיא אינה משתפת את החברים בהכרעות האידאולוגיות וגורמת בכך לאדישות, לייאוש ולהתמרמרות.³⁵ גם בהמשך התגלתה אי שביעות רצון מהתנהלות ההנהגה, שלא שיתפה את החברים בטיפוח הקולקטיביות הרעיונית, ובה תלו את התרחקות החברים, ובעיקר הצעירים, מכל עניין באידאולוגיה של התנועה.³⁶

הנשים למען חיזוק המשפחה

השפעתן של חברות הקיבוץ על נורמות החיים בקיבוץ בשנות החמישים, שבהן התרחש המעבר מהחברה המשימתית בתקופת היישוב לחברה משפחתית בימי המדינה, הייתה

-
- 32 דברי תיאודור הולדהיים 'המועצה הכ"ט' (טבריה, יוני 1950), ידיעות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1950 (להלן: המועצה הכ"ט), עמ' 63. ראו גם, יחזקאל אבני במועצה הכ"ז (נהריה, דצמבר 1948), אש"צ, 5-20.4, עמ' 1.
- 33 אברהם יסעור במועצת היובל (עין המפרץ, אוקטובר 1952), אש"צ, 5-20.6, עמ' 4-5. ראו גם חלמיש, המנהיגות ההיסטורית, עמ' 52-57.
- 34 אברהם בן שלום במועצה הכ"ז (נהריה, דצמבר 1948), אש"צ, 5-20.4, עמ' 1-3; שמעון פילץ במועצת נהריה, שם, עמ' 2; דברי שמעון מבית זרע, המועצה הכ"ח, עמ' 51.
- 35 ישראל גיטליץ במועצה השלושים (מאוס 1952), השבוע בקיבוץ הארצי, 13.3.1952, עמ' 8; צבי בן חורין בוועידה השמינית (אפריל 1954), אש"צ, 5-20.7, עמ' 2.
- 36 מכתב זאב בלוך ליערי, 16.2.1956, אש"צ, 95-14.7, עמ' 3-4.

רבה. בעוד שבטרם הוקמה המדינה הוקרבה המשפחה לא אחת למען המשימות הלאומיות והקיבוציות,³⁷ מתקופה זו התחזק מעמד המשפחה והיא נעשתה למוסד ולערך מרכזיים בחיי הקיבוץ. אחת התופעות שהשפיעה על כיוון זה הייתה ריבוי הילודה, שעייכב את ההשתחררות מן המטלות האמהיות, הפרטיות והציבוריות כאחד.³⁸ רוב החברות עברו בענפי השירות והטיפול, שדרשו יותר ידיים עובדות. הן מילאו (כמעט בלעדית) תפקידים של האמהות הציבורית, כמו בישול, טיפול בילדים וכביסה לכל חברי הקיבוץ וילדיהם, תפקידים שיוקרתם הציבורית הייתה נמוכה מהעיסוקים הגבריים שנתפסו כיצרניים ומכניסים. גם בפעילות הציבורית לגוניה השתתפו רק חברות מעטות, ובדרך כלל הן לא הטביעו חותם נשי מיוחד.³⁹ לא נעשה ניסיון לשנות את מעמדן, הגברים לא הועסקו בענפי השירותים ולא נעשה מאמץ אמתי לקדם את הנשים לתחומי עיסוק אחרים ולפעילות ציבורית.⁴⁰ אף כי שנים רבות נטען שסיפוק שירותים משותפים שפטרו את הנשים מתפקידיהן המסורתיים במשק הבית ובמשפחה והשחרור מתלות כלכלית בגבר יצרו שוויון מגדרי שאין כדוגמתו בצורות חיים אחרות בארץ ובעולם,⁴¹ היו חברים שהודו ש'התמורה שחוללנו בחיינו בעניינים אלה לא היתה מהפכנית די צרכה'.⁴²

בתחילת ימיו של הקיבוץ לא היו חברות הקיבוץ הארצי מודעות למצבן והאמינו שהשוויון והשיתופיות הקיבוצית טומנים בחובם גם דאגה לשוויוניות מגדרית.⁴³ אולם עם הזמן גם הן נוכחו שלא רבות פרצו את המחסום המגדרי ולמעשה חלה נסיגה בהישגיהן המעטים מן העבר בגלל תנאי החיים והגישה החברתית. הן נוכחו שגם החברה הקיבוצית שחוללה מהפכה בחיי היחיד והכלל, לא השתחררה מהתפיסה המגדרית הסטראוטופית,

37 על כך יש תיעוד רב. ראו למשל, תמר פינקר-ריינר, **תום שתיקה**, יד יערי 2012 (להלן: פינקר-ריינר, תום שתיקה), עמ' 57.

38 ניר, **רק שביל**, עמ' 502.

39 לנתונים סטטיסטיים מ-1952 ראו, בבה פרוטר, 'מעמדה של החברה בקיבוץ', **הדים**, מס' 3, אוגוסט 1952, עמ' 71-75. ל-1958 ראו, 'החברה בקיבוץ', ישיבת הוועד הפועל בעין המפרץ, 25.2.1958 (להלן: ישיבה בעין המפרץ, החברה בקיבוץ), עמ' 36-39, **אש"צ**, 10.5.1958; ברוך רבינוב, 'פעילים ופעילות בקיבוץ הארצי', **הדים**, מס' 48, ינואר 1956, עמ' 36-37; יונה ושמואל גולן, 'משאלות החברה בקיבוץ', **הדים**, מס' 51, אוקטובר 1956 (להלן: גולן, משאלות החברה), עמ' 44-55.

40 למעמד החברות בקיבוץ ראו למשל, סילביה פוגל-ביז'אווי (עורכת), **באות משתיקה**, תל-אביב 2009; הנ"ל, 'אמהות ומהפכה: המקרה של נשים בקיבוץ, 1910-1948', **שורשים**, חוב' ו (תשנ"א), עמ' 143-162.

41 סילביה פוגל-ביז'אווי, 'נשים בקיבוץ: חברות או אמהות?', בתוך: בת-חן פירסט (עורכת), **החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות**, יחידה 7, תל-אביב 1992 (להלן: פוגל-ביז'אווי, נשים בקיבוץ), עמ' 75-109.

42 מנחם גרסון, 'על בעיה ישנה', **הדים**, חוב' א, ינואר 1949, עמ' 55.

43 ב-1931, כשהוציאו חברות הקיבוץ המאוחד לאור חוברת של **מבנים** שהוקדשה לשאלות החברה, לעגו להן חברות מהקיבוץ הארצי על שהן מיושנות. יוכבד בת-רחל, 'לקראת וועידת הפועלות 1941', **אק"ם**, אוסף יוכבד בת-רחל 15/5/7. החוברת הוצאה לקראת ועידת הפועלות ב-23.11.1931. שם, אוסף ליליה בסביץ 15/5/2.

וכאשר התנפצה האשליה שהן אינן זקוקות למאבקים, הן החלו לדרון בפורומים שונים בשאלת החברה. המטרה הייתה שיפור תנאי עבודתן ודאגה להכשרתן המקצועית. אם כי היו בהן מי שהאמינו כל השנים, גם בשנות החמישים, ששאלת החברה תיפתר מאליה בזכות אורח החיים הקולקטיבי. הן חששו שבעצם ההחלטה להתארגן ולחפש מוצא למצוקות המיוחדות יש הוראה בכישלון התנועה שדגלה בשוויון חבריה.⁴⁴ היו כאלה, שעמן נמנו חברות ה'מסורתיות', שהסכינו עם מעמדן החברתי והמקצועי ולא שקלו לחולל שינוי. שתי הגישות הובילו לפסיביות.⁴⁵ לעתים התקיימו דיונים על בעיות הנשים ביוזמת הגברים, אלא שהם נשאו אופי רעיוני. גם גברים שהוטרדו מאי השוויון המגדרי ראו עצמם כמתווי נתיבות אידאולוגיים יותר מאשר כבעלי יכולת ליישם את רעיונותיהם.⁴⁶

בשנות החמישים החלו להישמע קולות חדשים, בעיקר מפיהן של הצעירות – בנות הדרור השני ובנות תנועת השומר הצעיר העירונית שנמנו עם מייסדי הקיבוצים הצעירים וההשלמות בקיבוצים הוותיקים.⁴⁷ בעוד בימי ראשית הקיבוץ נאבקו נשים לרכוש מעמד שווה לגברים, עתה הן ביקשו שוויון הזדמנויות והתחשבות בהבדלים בין המינים. ותיקות הקיבוץ אמנם מיעטו להשמיע את קולן, אך גם הן חשו מתוסכלות מפני ששאיפות משפחתיות ואמהיות נדחקו לשולי חייהן.⁴⁸ הקולות הללו הושמעו בעיקר בתחום הפרט, ורק מעט מהם התפרסם בעיתונות התנועתית.⁴⁹

חברות החלו לתבוע שיוחזרו להן כמה מהחובות המשפחתיות המסורתיות. העיקרית שבהן הייתה טיפול בילדים וחינוכם.⁵⁰ בעבר הזדהו מרבית האמהות עם הקיבוץ ולכן הפנימו את דמות האם החדשה שצמצמה את טווח פעילותן כאמהות פרטיות.⁵¹ אבל עתה היה

44 רק חברות מעטות בקיבוץ הארצי ראו במועצת הפועלות ההסתדרותית כתובת. הן הצטרפו אליה גם בשל דרישת מנהיגי הקיבוץ הארצי שלא להזניח שדה פעולה פוליטי חשוב זה. תמר שכטר, לכבוש את הלב: סיפורה של רחל כצנלסון-שזר, ירושלים ובית ברל 2011 (להלן: שכטר, לכבוש את הלב), עמ' 273, 424.

45 ישיבה בעין המפרץ, החברה בקיבוץ, עמ' 30.

46 ראו למשל, אייל כפכפי, 'מסובלימציה של הנשיות לסובלימציה של האימהות: שלבים ביחסו של השומר הצעיר לנשים', עיונים בתקומת ישראל, מס' 11 (2001) (להלן: כפכפי, מסובלימציה), עמ' 328.

47 ראו למשל, פינקרדיינר, תום שתיקה, עמ' 15, 169-170.

48 גולן, משאלות החברה, עמ' 44-55. רובן השמיעו את קולן רק כעבור שנים. אראלה למדן, משתיקה לזעקה לדיבור: שלושה דורות של אימהות בקיבוץ, רמת אפעל 2004 (להלן: למדן, משתיקה לזעקה לדיבור).

49 בדיווח על חברות הקיבוץ הארצי לא הזכירה אמה לויין את השאיפות הללו; ראו, שולמית אור, ששנות פעולה: פרקי דין וחשבון לוועידת הפועלות השביעית, תל-אביב 1955, עמ' 150-153. אבל במאמרים המעטים שעסקו בבעיית החברה בשנות החמישים בהדים נכתב על כך. ראו למשל, גולן, משאלות החברה, עמ' 44-61; חנה ברוק, 'החברה ועבודתה בקיבוץ', הדים, מס' 54, יולי 1957, עמ' 50.

50 פוגל-ביז'ארי, נשים בקיבוץ, עמ' 113.

51 ראו למשל, [חברות כותבות], 'זכות החינוך המשותף', הדים, מס' 48, ינואר 1956, עמ' 59-71; למדן, משתיקה לזעקה לדיבור. על השקפת הגברים לגבי דמות האם בחינוך המשותף, ראו, כפכפי, מסובלימציה, בעיקר עמ' 322-349.

כבר ברור ששחרור האישה מהמטלות המשפחתיות לא פתר את שאלת מעמדה התעסוקתי והחברתי, והן התאכזבו שהחברה לא השכילה להעניק להן תפקידים שיעניקו לחייהן ערך, מעמד וחשיבות ציבוריים. לאחר שנים ארוכות שבהן הושתקו שאיפות האמהות הפרטיות,⁵² הן החלו לכבוש מחדש את מקומן והועדפו על האמהות הציבוריות. החברות אמנם לא מרדו והמשיכו לציית למסרים החברתיים והאידיאולוגיים, אבל החלו להטיל ספק ובחנו מחדש את מצבן ומעמדן.⁵³ בעקבות התנועות הקיבוציות האחרות שהקדימו את הקיבוץ הארצי, החל לנבוט הרעיון של לינה משפחתית. הנשים היו התומכות העיקריות בו, אם כי היו גם גברים שצידדו בו.⁵⁴ הדברים לא נאמר במפורש, אבל שינויים קלים בחיי היום-יום הורו על תחילת התהליך של ביטול הלינה המשותפת. הם הכשירו את הקרקע למעבר ללינה משפחתית בשנות השמונים והתשעים ולהפיכת הקהילה הקיבוצית לקהילה של משפחות.⁵⁵ יש הרואים בשוליות של החברות בכל תחומי החיים הקיבוציים את הגורם העיקרי להתמקדותן בחיי המשפחה שבה היה כוחן של הנשים מדורי דורות.⁵⁶ אבל מובן שלהצבת היחיד במרכז באותן שנים הייתה השפעה, גם אם המסגרת נשמרה כבעבר. כאשר פלה יצחקי מקיבוץ עברון סיפרה בזיכרונותיה על התערבות החברה בחיים האינטימיים, היא העמידה כנגדם את מה שקרה בשנות החמישים. כאשר הוחלט (בשנת 1938) שעל החברה לבצע הפלה מפני שהקיבוץ הצעיר עדיין חסר יכולת ואמצעים לגידול ילדים, נענו הנשים בלי היסוס. אבל בשנות החמישים זו הייתה כבר החלטה אישית ולא הייתה התערבות, אלא רק ניסיון לתמוך ולעזור.⁵⁷ אף שראוי להטיל ספק בטבעיות ובקלות שליוו את היענות הנשים לתביעה להפסקת ההיריון ובקבלת הדין ללא עוררין, ואפשר להניח שהזמן החולף ריכך את הכאב והשכיח את הסבל ואת ההתנגדות, חשוב להבחין בשוני בקבלת ההחלטה האינטימית בשתי התקופות – התערבות קהילתית בתחילה והחלטה אישית בהמשך.

אחת הדרישות שהשמיעו הצעירות באותה תקופה הייתה קיצור יום העבודה של החברות. בתחילת שנות החמישים דובר על קיצור יום העבודה של החבר והחברה המבוגרים כאחד (מעל גיל 35), אבל הרעיון לא הגיע לכלל מימוש. משום כך שבו החברות ודרשו להחיל עליהן את קיצור יום העבודה. בוועידה בהרי אפרים (יוני 1958) התקבלה החלטה שהנחתה

52 הביטוי הקיצוני של ההזדהות עם צו התנועה היה כאשר הן לא נרתעו מלהירתם למשימות לאומיות ותנועתיות, ונעדרו לתקופות ממושכות מן הבית, גם כשהילדים היו רכים בשנים. ראו למשל, דורה ברד, **ציפור פצועה**, תל-אביב 2011; פינקר-ריינר, **תום שתיקה**.

53 רבקה גורפיין, 'על עיקר שנכשל', הדים, מס' 1, ינואר 1952 (להלן, גורפיין, על עיקר), עמ' 24.

54 יונינה טלמון-גרבר, **יחיד וחברה בקיבוץ: מחקרים סוציולוגיים**, ירושלים 1970, עמ' 83-145.

55 סילביה פוגל-ביז'אוי, "'מרים ברץ לא גרה כאן יותר אבל נינוחיה כן": נשים במאה שנות קיבוץ', בתוך: אביבה חלמיש וצבי צמרת (עורכים), **הקיבוץ: מאה השנים הראשונות**, ירושלים 2010 (להלן: פוגל-ביז'אוי, מרים ברץ), עמ' 158.

56 אליעזר בן רפאל ווסה וויטמן, 'נשים וצמיחתה מחדש של המשפחה בקיבוץ', **מגמות**, כט, 3 (1986), עמ' 306-320; פוגל-ביז'אוי, **נשים בקיבוץ**, עמ' 98-100; 133-140.

57 פלה יצחקי, **יומנה של אם צעירה: קיבוץ 1942**, [לוחמי הגיטאות] 2006, עמ' 17-18.

את ועדת החברה התנועתית לקבוע כללים לקיצור יום העבודה לחברות. החלטה מפורשת על קיצור יום העבודה לחברות מעל גיל 35 התקבלה רק בשנת 1966, לאחר שכבר היה נהוג במרבית הקיבוצים.⁵⁸ נראה שהמנהיגים לא הבחינו בייאושן של החברות שלא הצליחו לכבוש עמדות חדשות ועל כן ביקשו להתפנות כדי לעשות לביתן. הם ראו בדרישה אות לירידת 'המתח הפנימי, לטיפוח האשליה שהעובד פחות לעולם יהיה צעיר, רענן ויפה יותר'.⁵⁹ ההתבטאויות הפטרוניות חושפות יחס מפלה לנשים. אמנם לא אחת הוכרו ש'חברותינו ובנותינו אינן נופלות במאומה מאתנו ומכנינו והן נושאות בעול בדיוק כמונו', אבל היה ברור ש'חברותינו הן פחות פעילות, בדרך כלל, בחיינו החברתיים-התנועתיים, נוטות יותר להיות מושפעות מן הקטנות שבחיי היום-יום ומשחודרת הרגשת אי-הנחת לחיינו, הן רגישות לכך יותר מהחברים'.⁶⁰ ייחוס תכונות מיוחדות להן, כמו רגישות יתר, אי יכולת להתעלות מעל המיידית והמוחשי ולהעדיף את הגשמת החזון, שתוארו לא אחת כשליליות, הבליט את החשיבה שהן מקשות על הגשמת הערכים השיתופיים.

בתגובה על רוח הדברים מה'רחוב' הקיבוצי הועלו לדיון כפורומים תנועתיים נושאים שהיו כרוכים זה בזה: האם בחינוך המשותף, הצריכה הפרטית, תעסוקת החברות ופעילותן הציבורית. החברות הוצגו תמיד כנוטות לשינויים העלולים להטביע סגנון חיים 'בורגני' לא ראוי ולחבל בחיי השיתוף והשוויון. 'כל מאוויי אנוש לנוי, לנאקין, לחותם אישי, לפרטיות, נעשו מקובלים כחולשתה של האשה', תיאר הסופר נתן שחם.⁶¹ הוועד הפועל שהתכנס בעין המפרץ בשנת 1958, לדוגמה, קבע דיון תחת הכותרת 'החברה בקיבוץ', וגם בוועידת הקיבוץ הארצי בהרי אפרים אותה שנה דנו בנושא. הועלו על נס מעמדה (שהצטייר כשווה לזה של הגברים) ותרומת החינוך המשותף ליחסי האם עם ילדיה, אבל המשתתפים בדיון הודו שקיימת אי שביעות רצון בקרב החברות. בדיונים הללו היו הגברים דומיננטיים ורק נשים אחדות התבטאו בהם; בדרך כלל הן לא הובילו את הדיון אלא הגיבו על הנאמר. הגברים שכבר לא דגלו בשוויון מכני כולל והכירו בהבדלי המינים, הצדיקו את התמקדות הנשים בענפי השירות ואף העלו על נס את עדיפותן בעבודות החינוך והטיפול. הם ראו את המוצא לאי הנחת של החברות בשיפור תנאי עבודתן (מכשור ומיכון) ובהתמקצעות. ימי עיון והשתלמות לגננות, מטפלות, מבשלות ומחסנאיות בגדים (עובדות הקומונה) היו חשובים לשיפור ההרגשה והתפקוד גם יחד. ובכל זאת הם המשיכו לדבוק (לפחות למראית

58 החלטות המועצה הכללית התשיעית בהרי אפרים (יוני 1958), אש"צ, 5-19.20; הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, בין ועידה לוועידה, מרחביה 1969, עמ' 45.

59 ישיבה בעין המפרץ, החברה בקיבוץ, עמ' 30.

60 שם. על התכונות הנשיות בעיני הגברים בקיבוץ מראשיתו ועל הרצון ליצור חברה בעלת תכונות גבריות ראו, כפכפי, מסובלמיציה, עמ' 306-349.

61 שחם, 'כד-חרס חדש', שיכון ותיקים, עמ' 123.

עין) באיראל מן העבר: עידוד החברות לעסוק בעבודות חקלאיות, וסברו שכך תשתפר הרגשתן (בעיקר של הצעירות השבות מהשירות הצבאי).⁶² אף שנערכו דיונים בנושא 'החברה בקיבוץ' וגם נכתב על כך בעלוני הקיבוצים ובפרסומי התנועה, נראה שהמנהיגים ראו בסוגיית מעמדן של החברות וכאי שביעות רצונן מהיבטים שונים של החיים הקיבוציים נספח לעיקר. הם דחו את הטיפול בנושא והעדיפו את הדיונים והפעילות הפוליטית מפלגתית. גם יעקב חזן, שגילה אמפטיה לבעיותיהן, לא השתחרר מסדר עדיפויות זה. בכואו לדיון האמור בעין המפרץ הודה שלא התפנה להתכונן ולכן ביקש לא להוביל את הדיון.⁶³ ניכר שרבים מהשניונים שחלו באותן שנים, שכאמור היו פרי מגמת המשפחתיות, נוצרו 'מלמטה', וגם לנשים היה חלק במגמה זו. הם עמדו בסתירה לאידאולוגיה של התנועה, בעוד המנהיגים, שהיו מתוויו דרכה ומייצגיה הנאמנים, המשיכו להאמין שכאשר גווע החזון הסוציאליסטי מתעוררות הדרישות ל'הנאות רגע', כהגדרתם.⁶⁴ בזיכרונות שכתבה אחת מראשונות הדור השני כעבור שנים רבות נותח השינוי באזמל חד. אין לשכוח שהמבט לאחור כעבור שנים רבות ודאי העניק לדברים נופך שלא היה קיים בעצם ימי ההתרחשות.

כך קרה שקריסת אמונתי הקדימה את קריסתה של ברית המועצות. [...] התפכחתי בעצב מאשליות נעוריי כשנוכחתי בתהום הפעורה בין ההומניזם הנאיבי שלי לבין התנהלות 'עולם המהפכה', בו שלטה הדיאלקטיקה הכל-יכולה. [...] השלמתי עם כך, סלחתי לעצמי. הנמכתי את רף הציפיות שלי מעצמי. השלמתי עם אזלת ידי לשנות את העולם. בהדרגה נרפאתי מקנאותי. הפנמתי סדר עדיפויות שונה לחלוטין, שהמשפחה במרכזו.⁶⁵

ההנהגה נאלצה להיענות לצורכי החברות ולתהליכים ה'טבעיים', ולא רק להוביל כבעבר. עם זאת נראה שהצעדים היו קטנים, מדודים ואטיים. אולי מפני שהחברות לא הצליחו להקים מתוכן 'משוגעות לדבר' שתילחמנה את מלחמתן.⁶⁶ פעילות הציבור המעטות בעבר ובשנות

62 ישיבה בעין המפרץ, החברה בקיבוץ; 'החלטות מועצת הקיבוץ הארצי, עין השופט, מאי-יוני 1958', הדים, מס' 58, יולי 1958, עמ' 173-175.

63 חזן בישיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בעין המפרץ, 25.3.1958, אש"צ, 7.10.5 (1).

64 ישיבה בעין המפרץ, החברה בקיבוץ, עמ' 31.

65 פינקרדיינר, תום שתיקה, עמ' 169-170.

66 כמו שהצליחו חברות בקיבוץ המאוחד בעיקר עד הקמת המדינה. בלטו בהן יהודית שמחוני, אווה טבנקין, ליליה בסביץ ויוכבד בת רחל. שכטר, לכבוש את הלב; מאיר חזן, 'ליליה בסביץ על מתרסי המגדר, הפרט והשמירה בקיבוץ', קתדרה, מס' 145 (2012), עמ' 89-120; הנ"ל, 'מאבקן של נשות עין חרוד על ההשתתפות בשמירה', בתוך: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה, שדה בוקר 2011, כרך א, עמ' 50-81; תמי קמינסקי, נשות עין חרוד כמעצבות חברה מחדשת ומשתנה, 1921-1948, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשע"ב.

החמישים פעלו במסגרת מוסדות הקיבוץ הארצי (ועידות וועדות) ובפעילות הפוליטית מפלגתית (במפ"ם ובכנסת).⁶⁷ הן לא פעלו למען החברות ובקרב החברות, אם כי המודעות לצורך בשינוי כבר חלחלה ומפעם לפעם הן העלו את הנושא לקדמת הבמה. אמה תלמי לויין ציינה ש'מה שלא הבנו לגבי החברות אנחנו מבינים עתה לגבי הבנות!' רבקה גורפיין התלוננה ש'צר מעגלי ואני רוצה לפרוץ אותו ולו במבט – אם לא למעני הרי למען הבנות הפורחות שלנו, שמרנינות את חיינו בעצם יומן, בעצם היכולת להצמיד אליהן חלומות ותקוות'. יונה גולן (יחד עם בעלה שמואל) הסבירה שמקור אי הנחת של החברות אינו רק במעמדן בעבודה, אלא גם בכך שהחברה לא השכיחה לספק את מאוייהן הנשיים כאמהות וגם בלבוש, בטיפול בגופן וכד'.⁶⁸

גברים ונשים תבעו מן הנשים שתחוללנה שינוי בחייהן. 'על החברות להתגבר על המעצורים הנפשיים הקיימים וליטול חלק פעיל בחיי הקיבוץ ובמוסד העליון שלו – השיחה. ליטול חלק פעיל בבירורים המשקיים, החברתיים, הפוליטיים. והדרך מפעילות קיבוצית פנימית לפעילות תנועתית אינה ארוכה כל כך'.⁶⁹ אך פעילות ממשית לאיחוד כוחות של הנשים לשם צבירת עוצמה חברתית ואישית לא נערכה, ובהתאם לכך הייתה היכולת לשנות.⁷⁰ רק בשנת 1982 קם 'המדור לשוויון המינים' בתמיכת התנועה הקיבוצית המאוחדת והקיבוץ הארצי.⁷¹ עם זאת הנשים השתלבו במגמת חברי הקיבוץ לחולל שינויים לרווחת הפרט ולעתים אף הובילו אותה.

מהלכה למעשה: דרישת החברים לשינויים של ממש

אי הנחת מהחיים הקיבוציים לא נותרה ברמת התלונות אלא הועלו רעיונות ממשיים לעיצוב החיים הקיבוציים מחדש. עם זאת הודגש שהדרישה אינה מערערת על עצם קיומו של הקיבוץ והרצון הוא להמשיך לקיים את עקרונותיו מן העבר. הסוגיות שהעסיקו את החברים כללו עולם ומלואו, והמבחר מתוכן שיתואר להלן משקף את הקשיים והביקורת, אך גם את הניסיון למצוא להן פתרון במסגרת החיים הקולקטיביים. הדרישות לחולל שינויים בשיתוף ובשוויון, להאט הקמתם של קיבוצים חדשים ובמקום זאת לבסס את הקיימים והתמיכה באיחוד התנועה הקיבוצית, כל אלה מורים על נטייה להתמקד בטיפול הבית הקיבוצי אף במחיר הפגיעה בייחוד החלוצי והפוליטי של הקיבוץ הארצי.

67 ישיבה בעין המפרץ, החברה בקיבוץ, עמ' 39-40.
 68 ראו בהתאמה אמה לויין תלמי בישיבת הוועד הפועל בעין המפרץ, 25.2.1958, אש"צ 7.10.5 (1), עמ' 265; גורפיין, על עיקר, עמ' 25; גולן, משאלות החברה, עמ' 55-56.
 69 בבה פרוסטר, 'מעמדה של החברה בקיבוץ', הדים, מס' 3, אוגוסט 1952, עמ' 75.
 70 כך גם טען מנחם גרוסן, 'על בעיה ישנה', שם, חוב' א, ינואר 1949, עמ' 56.
 71 על ההתארגנות נוכח אי השוויון המגדרי בקיבוץ ראו, פוגל-ביז'אוי, מרים ברץ, עמ' 158; הנ"ל, "הם רצו להראות, להוכיח שיש נשים": קואופטיצה ושוויון מגדרי בקיבוץ, בתוך: הנ"ל ורחל שרעבי (עורכות), בין הפרטי לציבורי: נשים בקיבוץ ובמושב, רמת אפעל וירושלים 2013, עמ' 466.

שינויים בשוויון ובשיתוף

גידולו המתמיד של הקיבוץ, ריבוי שכבותיו, הסתעפות ארגונו [...] מחייבים שגם יסודות השיתוף והשוויון יוגדרו הגדרה ברורה יותר וקיומם יובטח על ידי ארגונם היעיל של מוסדות הקיבוץ, השוקדים על הבטחת צורכי החברים בהתאם ליסודות אלה. [עם זאת] כל תקנון תהיה בו ברכה, אם יחד אתו תובטח לכל וועדה האפשרות לדאוג דאגה ישירה לצרכי החברים. והכוונה היא לאו דווקא לאמצעים [...]. הקובע כאן הוא האדם. פעולתן של הוועדות מותנית קודם כל בכך שבראשן יועמדו חברים וחברות אשר סגולותיהם האישיות מתאימות ולבם ער ופתוח לבעיותיו החברתיות של הקיבוץ ככלל, ולבעיותיו של החבר כפרט.⁷²

במילים אלה הגיב חזן, לא לראשונה, לדרישת החברים לחולל שינוי בהסדרי השוויון שכבר לא התאימו לשינויי העתים. גם פעילים נוספים התבטאו כמוהו.⁷³ בהכירם שאין עוד להתעלם מדרישות החברים הם ניסו לחולל שינויים מסוימים, אבל תמיד תוך הבהרה שעליהם להישען על יסודות הקיבוץ, דבר שהתפרש לא אחת כהתחמקות מהתמודדות אמיתית. ואכן, ההחלטה שהתקבלה בוועידת הרי אפרים בסוף העשור מבטאת את גישתם כל השנים: 'אין הקיבוץ זכאי לפגוע במסגרת השיתוף והשוויון המקובלת ומחייבת בקיבוץ הארצי כולו'.⁷⁴

גם חברים שהתבטאו בגלוי בעלוני הקיבוצים ומעל הבימות התנועתיות הפומביות הזדהו בדרך כלל עם מגמה משמרת זו וסברו שיש לשפר את החיים בקיבוץ, אך כל שינוי מהותי פסול מיסודו. בראשית התקופה נאמר ש'נוכל לשמור על עצמנו ולבצר את מעמדנו [...] לא על ידי תור על עקרונותינו, אלא על ידי שמירה מעולה עליהם'.⁷⁵ היינו, הקיבוץ חייב לשמור על צריכה משותפת לפי הכלל הבסיסי 'סיפוק כל צרכי החבר רק על ידי הקיבוץ'.⁷⁶ חרף רצונם לשמר את הקיים הם תמכו בשינויים קלים משום שחששו מתגובת המאוכזבים.⁷⁷ בקיבוץ מרחביה נקבע שהקיבוץ מחויב להעמקה מתמדת של השותפות בכל התחומים. על כן 'כל שינוי בשטח החברתי, צריך להיבחן בקפדנות לאור עקרונות השתוף והאידיאה'. ברוח דומה נקבע בדין וחשבון של מזכירות בית אלפא באותו זמן כי יש לארגן מחדש את השיתופיות ולא לעסוק ב'תיקונים' שכל כוונתם לשינויים ערכיים

72 יעקב חזן, 'הקיבוץ במבחן הימים', מארס 1958 (לקראת הוועידה התשיעית, יוני 1958), אש"צ, 9.20-1, עמ' 51-60, 65-66 (להלן: חזן, הקיבוץ במבחן הימים).

73 ראו למשל בנטוב, ראשי פרקים להברים בשיחת קיבוץ במשמר העמק בעניין השיתוף בקיבוץ, חורף 1957-1958, אש"צ, 16.8-95, (4).

74 'החלטות', הוועידה התשיעית, עמ' 169.

75 מכתב אליעזר ספיר למאיר יערי, 18.5.1949, אש"צ, 12.7-95, (1), עמ' 2.

76 דברי אריה גוטלסקי, המועצה הכ"ח, עמ' 64, ההדגשות במקור.

77 הניאל בן נחום במועצה הכ"ח, שם, עמ' 52.

באורחות חייו של הקיבוץ.⁷⁸ התבטאויות כאלה חזרו ונשנו וגם בוועידת הרי אפרים. דובר שיש לשפר את השיתוף, אך לא לשנותו. היינו, יש לעמוד בפרץ ולא להעביר תקציבים שונים לרשותו של החבר כדי לפתור את אי שביעות הרצון מחיי השיתוף של הקיבוץ. 'אם מטפחים את אירת השיתוף והשוויון – אין הד לקולות זרים. ומי שמדמה בנפשו כי יציל דבר מה בדרך האחרת – יכשיל וייכשל', קבע דוד קרקאור מעין המפרץ על סמך ניסיון קיבוצו. אף שהוא הקפיד על שיתוף ושוויון היו בו פחות עזיבות מקיבוצים אחרים שבנטייתם לרצות את החברים ויתרו על עקרונות.⁷⁹

אולם הדוברים הללו לא שימשו פה לרבים. מעבר להצהרות הפומביות היו שהעזו לומר שיש להתאים את העקרונות לאנשים שצריכים להגשים אותם ולא לקיים עקרונות לחוד וחיים לחוד'. היינו, להיענות לדרישות להעברת תקציבים ציבוריים לרשות החברים בתחומים כמו הלבשה ואספקה קטנה שנשללו בהחלטות הרשמיות.⁸⁰ בעניין זה מעניין ניסיונו של ישראל רוזנצוויג מבית אלפא להצדיק את התביעה בשינוי התרבותי הכלל עולמי. מכיוון שבעטיו של שינוי זה ירד ערך הקיבוץ, עליו להיערך מחדש, ואחת הדרכים בהיערכות זו היא פיתוח אישיותו של האדם בקיבוץ. רק כך יימשכו אנשים לחיים הקולקטיביים, בעוד כיום, חרף מאמצים רבים, מעטים נשארים בו. וכדי לסבר את אוזני יערי, שאליו הופנו הדברים, הוא הביא נתונים התומכים בטענתו: 600 שליחים, עובדי קליטה, מדריכים, מטפלים ומורים מצליחים להביא לקיבוץ הארצי כ-4,500 מצטרפים (תנועות נוער ונח"ל, עולים, ילדי עולים וילדי חוץ), אך נשארים כ-400 איש בשנה בלבד.⁸¹ נראה שהקולות הללו, שלא היו רבים, ביטאו את הקול החבוי של חברים מן השורה. העיסוק החוזר ונשנה של המנהיגים והפעילים בסוגיה של שימור עקרונות הקיבוץ מורה שהוא היה מענה לדרישות שרחשו בעיקר מתחת לפני השטח.

הקמת קיבוצים חדשים

בהמשך לתביעתם של החברים לטיפוח פנים קיבוצי, הועלתה כבר במועצת ניר דוד דרישה מטעם החברים להתמקד בחיזוק הקיבוצים הקיימים.⁸² דרישה זו קיבלה משנה תוקף לאחר הגל הגדול של הקמת קיבוצים חדשים ב-1949. ואמנם, במועצת טבריה (יוני 1950) ניכרה ביתר שאת הדרישה ל'ביצור הקיים', כביטוי של שלמה רוזן.⁸³ נראה שעתה השלימה הנהגת

78 'החלטות שהתקבלו בעקבות הברורים החברתיים שהתנהלו בקיבוץ', עלון מרחביה, 8.9.1951, עמ' 3; 'קווים לדו"ח המזכירות', עלון בית אלפא, 3.8.1951, עמ' 1-2.

79 דברי דוד קרקאור, הוועידה התשיעית, עמ' 68. לעמדה דומה, ראו, שושנה בן נחום, שם, עמ' 48; חיים שור, שם, עמ' 58; אפרים ריינר, שם, עמ' 83-84.

80 דוד פריינד, 'להגשמת שיתוף ושוויון' (18.4.1958), בתוך: רוני כוכבי ואחרים (עורכים), קיבוץ הזורע 1936-1996: מעגלי יחיד ויחד, הזורע 1996, עמ' 219.

81 מכתב ישראל רוזנצוויג ליערי, 12.5.1958, אש"צ, 95-15.7(6).

82 דברי מנחם גרסון, המועצה הכ"ח, עמ' 57.

83 שלמה רוזן, הרצאה לקראת המועצה השלושים (נתניה, מארס 1952), אש"צ, 5-6.20(3), עמ' 1.

התנועה עם דרישה זו. ואכן, אם עד מועצה זו עדיין דרשו ראשי התנועה את המשך תנופת ההתיישבות,⁸⁴ הרי שלאחריה נעצר קצב הקמת הקיבוצים החדשים. ההנהגה החלה לגלות הבנה לתביעות החברים שלא להקים קיבוצים חדשים ולהשקיע את כל המאמצים בחיזוק הקיימים. יערי השלים עם תביעת החברים בעל כורחו, והתנחם בפרשו את עצירת ההתיישבות החדשה כצעד זמני שיוביל לתנופה מחודשת. 'הסיסמה של המועצה הזאת צריכה להיות: ביצור הקיים והכנת מילואים חלוציים מהתנועה החינוכית בארץ ובגולה לשם הסתערות מחודשת'.⁸⁵ גם חזן, שבשונה מיערי תמך מתחילה (במיוחד במועצת ניר דוד) במגמת הטיפוח הפנימי, לא זנח כל השנים את הרעיון שההתמסרות לשליחות התנועתית חשובה כדי לזקוף את קומת החברים, והקמת קיבוצים חדשים הייתה מרכיב חשוב בשליחות התנועתית. 'ואז נמצא גם-פתרונות לכל', טען.⁸⁶ בהחלטות מועצת נתניה (1952) נאמר ברורות שעתה יש לעסוק בעיקר בביסוס הקיבוצים הקיימים כדי שיוכלו לשאת בכל המטלות – הפנימיות והחיצוניות.⁸⁷ אולם דרישת החברים שחזרה ונשנתה כל השנים וגם בסוף העשור, שלא יוקמו קיבוצים חדשים בעוד הקיימים משוועים לכוח אדם, לא נענתה במלואה. אמנם מספר הקיבוצים שהוקמו בעשור הראשון לא היה רב, ועמד לאחור מועצת טבריה על קצב ממוצע של קיבוץ אחד בשנה,⁸⁸ אך היה ברור שהמנהיגות המשיכה להיות שבויה בהלך הרוח שהדגיש את החלוציות בדפוסיה המוכרים מן העבר כמשימה החשובה ביותר.⁸⁹

החברים למען איחוד התנועה הקיבוצית

היו חברים, לא רק המנהיגים, שהכירו בחשיבותה של תנופה חלוצית מחודשת, אבל היה להם ברור שבתנאים הקיימים המשימה כמעט בלתי אפשרית. הם סברו שהדבר אפשרי רק אם יאוחדו הכוחות המעטים, ושמו את יהבם על איחוד התנועה הקיבוצית, בהאמינם שהוא חיוני לשחזור כוחו ומעמדו של הקיבוץ.⁹⁰ הדבר היה אפשרי משום שעיקר חילוקי הדעות בין התנועות לא היו מהותיים אלא מלאכותיים. גם בשאר התנועות הייתה הסכמה, לפחות בהתבטאויות הציבוריות של פעילים אחדים, שאיחוד התנועה הקיבוצית הוא צו השעה.

84 שלמה רוזן, 'הקיבוץ הארצי בשעה זו' (הרצאה בוועד הפועל של הקב"א, אפריל 1950), אש"צ, 6.20-5(2), עמ' 5-6.

85 דברי הסיכום של יערי, **המועצה הכ"ט**, עמ' 96, ההדגשה במקור.

86 דברי הסיכום של חזן בוועידת הרי אפרים, **הוועידה התשיעית**, עמ' 124. להתבטאות דומה באותה ועידה ראו, חזן, 'עשור למדינת ישראל', נאום בוועידה התשיעית, אש"צ, 7.30-95(4), עמ' 20.

87 החלטות המועצה השלושים, אש"צ, 6.20-5(3), עמ' 6.

88 ניר, **רק שביל**, עמ' 605.

89 ראו למשל, דברי ג' גבעוני מיד מרדכי, **הוועידה התשיעית**, עמ' 64; אשר יזרעאלי מגבולות, שם, עמ' 95.

90 דברי חמדה גילרוביץ וחיים שפיר, **המועצה הכ"ט**, עמ' 43, 61; מרדכי רוזין במועצה הכ"ז (דצמבר 1948), אש"צ, 5.20-5(4), עמ' 2.

כאשר נראה היה שהדבר אפשרי, קראו אנשי חבר הקבוצות לאנשי הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד להרים את הכפפה. 'צריך לקום וללכת ליגור ומשמר העמק, מרחביה ועין חרוד, ולא לזוז משם עד שהאיחוד יקום, ואפילו אם יהיה צורך להכריז שביתת רעב'.⁹¹ אלא שהנהגת הקיבוץ הארצי לא נענתה לאתגר. אמנם מפעם לפעם נשמעו אמירות מעורפלות שהתפרשו כהסכמה, אבל לא הייתה תמיכה ברורה ברעיון האיחוד. וכאשר השמיעו אנשי השמאל מקרב חברי הקיבוץ הארצי דרישה לאיחוד עם הקיבוץ המאוחד, התחזקה התנגדות ההנהגה, שראתה בה קריאת תיגר על מבנה המפלגה ועל הקולקטיביות הרעיונית.⁹² היו שהבינו לחששם של המנהיגים, והציעו להסתפק עתה בשיתוף פעולה ארגוני עם הקיבוץ המאוחד, אך גם הם ציינו שבסופו של דבר האיחוד צריך לקום.⁹³

רעיון האיחוד של התנועה הקיבוצית, שעדיין לא התגבש די הצורך, נמוג במהרה לאחר הפילוג בקיבוץ המאוחד והקמת תנועת איחוד הקבוצות והקיבוצים ב-1951. הוא שב ועלה ב-1956, לאחר שחלה רגיעה רעיונית בקיבוץ הארצי, וכאשר היה צריך לאחד כוחות נוכח הבעיות הכלכליות. עתה תמכה ההנהגה ברעיון האיחוד שנועד לשנס כוחות כנגד קיפוח הקיבוצים על ידי מוסדות המדינה, אם כי מסתבר שזה היה רק למראית עין.⁹⁴ גם התרופפות המתח הרעיוני ושאיפת החברים לטפח את הבית חזיקו את קולות המצדדים באיחוד. בהחלטות ועידת הרי אפרים (יוני 1958) ניסו לשלב בין הדרישה לאיחוד לבין הניסיון המחודש של המנהיגות להניע את גלגלי השליחות. נקבע בהן ששיתוף הפעולה בין הזרמים נדרש כדי להתמודד עם ארגון החיים הקיבוציים, ובעיקר כדי לאפשר הסתערות מחודשת של התנועה בקרב הציבור הישראלי.⁹⁵ אלא שחרף ההתרשמות שהנהגה תמכה באיחוד התנועה הקיבוצית, מסתבר שכל כוונתה הייתה שיתוף פעולה פדרטיבי (שלא פוגע בעצמאות כל תנועה ומכאן שגם אינו פוגע במעמד מנהיגיה). היא כבלה את ידי התומכים באיחוד שקם בסופו של דבר רק במפנה המאה העשרים.⁹⁶

91 יהושע מנוח, 'הקבוצה לקראת העתיד', **ניב הקבוצה**, אלול תש"ט, עמ' 25, ההדגשה במקור. לעמדות דומות בשנים הבאות ראו למשל, יונה יגול, 'בתגובה לברכת יעקב עמית לדגניה לכבוד חגה ה-40', **על המשמר**, 13.10.1950; 'מצע האיחוד' (לוועידת היסוד של איחוד הקבוצות והקיבוצים), **ניב הקבוצה**, ינואר 1952, עמ' 4.

92 לדרישת אנשי השמאל לאיחוד ראו למשל, יעקב ריפתין, 'להגנת הקיבוץ', **על המשמר**, 7.7.1950. להתנגדות ההנהגה ראו למשל דברי חזן במועצה השלושים (מארס 1952), **השבוע בקיבוץ הארצי**, 13.3.1952, עמ' 12; יערי, שם, **השבוע בקיבוץ הארצי**, 20.3.1952, עמ' 12.

93 צבי נוימן, **השבוע בקיבוץ הארצי**, 13.3.1952, עמ' 7.

94 חזן במועצה השלושים ושתיים (מזרע, מארס 1956), **אש"צ**, 5-8.20.1952, עמ' 254; הרצאת שלמה רוזן בוועד הפועל, מאי 1956, **השבוע בקיבוץ הארצי**, 6.7.1956, עמ' 2, 13.7.56, עמ' 3.

95 וולף ב', 'דברי חברים בכירור החברתי לקראת המועצה', **עלון מזרע**, 23.5.1958, עמ' 7; מיכל ח', 'המשך הכירור החברתי', שם, 16.5.1958, עמ' 4; דברי ג' גבעוני, **הועידה התשיעית**, עמ' 64. החלטות, שם, עמ' 165.

96 בשנת 2000 הקימו הקיבוץ הארצי והתק"ם (התנועה הקיבוצית המאוחדת) את התנועה הקיבוצית (תק"צ). עד אז פעלה 'ברית התנועה הקיבוצית' כמסגרת לשיתוף פעולה פדרטיבי בין התנועות

אכזבת החברים מההנהגה

שינויים שחלו 'מלמטה', אשר יצרו שינויים באבני היסוד של החברה בשיתוף ובשוויון, גרמו לדאגה בקרב ההנהגה ובשכבת החברים המובילה. כבר בראשית העשור היה להם ברור שאי סיפוק צורכי החברים ופיתויי החברה הסובבת גרמו להחלת השינויים.⁹⁷ אולם הם התקשו להשלים עמם מחשש שיפגעו באופיו החלוצי של הקיבוץ ומחשש למעמדם. הם חזרו והדגישו שעל הנהגת התנועה לעצב את המציאות ולא להיגרר אחריה. לא 'הרחוב' הקיבוצי יקבע את השינויים.⁹⁸ אך המנהיגים הודו כבר בתחילת התקופה באוזלת ידם. 'עלינו להודות בגילוי לב, כי מחשבת התנועה לא הדביקה את ההתפתחות החברתית ואף הכלים הארגוניים לא היו מותאמים לכך, ולכן לא הצלחנו במידה מספקת להשליט עליה את הכרתנו הקולקטיבית ואת רצוננו המדריך'.⁹⁹

נוכח הדרישות של החברים וגם של פעילים לא מעטים, הובעה נכונות מתחילה, ובעיקר בשנות החמישים, להשקיע בטיפוח הבית הקיבוצי מתוך ידיעה שהכרסום בתדמית הציבורית של הקיבוץ השפיע גם על החברים.¹⁰⁰ אך מנהיגי התנועה ופעילים מרכזיים בה הכריזו פעמים רבות שהטיפוח לא יהיה במחיר זניחת השאיפות הרעיוניות והחלוציות.¹⁰¹ היה ברור שהקיבוץ לא יכול להיות 'הסתגרות של בורחים מהמערכה הפוליטית הגדולה, מתוך רצון לבנות לעצמם חיים יותר טובים. הסתגרות כזאת מוכרחה להביא לניווט המהיר והמוכרח של התנועה הקיבוצית'.¹⁰²

הנחרץ מכולם היה יערי, ותשובתו על תביעות החברים הייתה: 'כפליים עמול! – זאת היא התרופה. וללחום עם כל התפנקות וכל עייפות ציבורית. כאשר בן אדם עייף, כאשר הוא נשבר תחת משא העבודה, אז זה עניין של חברות לחזק אותו [...] אני בטוח בזה שהתרופות הן פשוטות מאוד ובדוקות מאוד והקיבוץ הארצי מסוגל לתת ולמלא את תפקידו'.¹⁰³ גישתו לא השתנתה בשנות החמישים, כפי שמשתקף בתשובתו לבתו של אחד הפעילים שיופחת עומס השליחות מעל אביה,¹⁰⁴ ובתגובתו לאורי פינקרפלד מקיבוץ רבדים, שהתריס כלפי ההנהגה על דרישותיה הבלתי מציאותיות. 'אם אנחנו לא נחזיר לעצמנו את טעם חיינו אינני יודע לאן נגיע. לא על הלחם לבדו יחיה האדם. אנחנו צריכים היום להניף את הדגל.

הקיבוציות.

- 97 החלטות המועצה הכ"ח (ניר דוד, יוני 1949), ידיעות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1949, עמ' 54.
- 98 חזן, 'בעניין חיבתה של גבעת חביבה', השבוע, 29.10.1954, עמ' 2.
- 99 רישארד וינטרוב במועצה הכ"ח, ידיעות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1949, עמ' 25.
- 100 דברי מ' גלעד, הועידה התשיעית, עמ' 75. כך טען גם מאיר תלמי, מראשי הקיבוץ הארצי ומפ"ם, שם, עמ' 97.
- 101 יעקב חזן, 'התנועה הקיבוצית לאור התמורות', מארס 1949 (לקראת מועצת ניר דוד), אש"צ, 5-6.20(1), עמ' 21-22.
- 102 הרצאת חזן במועצת נתניה, 'יסודות עבודתנו ההשכלתית-רעיונית', אש"צ, 5-6.20(3), עמ' 16.
- 103 הרצאת הסיכום של מאיר יערי במועצה הכ"ח, אש"צ, 5-6.20(1), עמ' 9-10.
- 104 מכתב יערי לאביבה מוהיל (בת אחד הפעילים), 3.4.1953, אש"צ, 95-13.7(6).

המבחן העיקרי הוא מבחן החלוציות.¹⁰⁵ היעדר האמפטיה ולצדו הנחרצות והבוטות אפיינו את דבריו של יערי גם בסוף העשור, כמו בתגובתו בוועידת הרי אפרים, כאשר שמע על סבלה של חברה צעירה מעבודתה הסיזיפית בחדר האוכל: 'ומה נעשה? אולי נזמין אנשים מבחוץ שיעשו את העבודות הללו?'.¹⁰⁶

הנהגת הקיבוץ הארצי ראתה בקליטת העלייה משימה חלוצית חשובה. היא תלתה בקליטת העולים בקיבוצים גם את הפתרון להרחבת השורות, שתקל על מצוקת כוח האדם. הציפיות היו גבוהות כמו הרף שהציב מזכיר התנועה, שלמה רוזן: הקמת שבעה עד עשרה קיבוצים חדשים בכל שנה. 'אם תימשך עלייה גדולה ולא נגדל ביחס מתאים לגידול העלייה, נהיה צפויים להתנוונות', נאמר.¹⁰⁷ החברים נדרשו לתמוך בקליטת העלייה שגדול היה בה חלקם של הבאים מארצות האסלאם, חרף הקשיים הכלכליים, ובעיקר המנטליים.¹⁰⁸ אך היו חברים שהתלוננו שמוטל עליהם עומס שקשה לעמוד בו, במיוחד בקיבוצים אשר אלה שמקורם באו מנו בהם כמחצית מהאוכלוסייה, ושהחברים בהם חשו כזרים בבינתם. בהירתמות למשימות חלוציות אחרות לא נדרשו החברים לחולל שינויים כה מפליגים בחצרו של הקיבוץ כמו בקליטת העלייה.¹⁰⁹

אולם חרף הנכונות של החברים (שהושמעה בעיקר בעלוני הקיבוצים), ולא רק של המנהיגים והפעילים, והמאמץ, התוצאות היו דלות, אם כי הקליטה של הנערים והנערות במסגרת עליית הנוער נשאה תוצאות טובות יותר.¹¹⁰

כישלון קליטת העלייה והמשבר כולו חייבו את המנהיגים לשדד מערכות, אולם הם המשיכו להאמין בתפקיד הקיבוץ כחלוץ ההולך לפני המחנה במאבק למען החברה החדשה ושעל הקיבוץ להעטיר מכוחו האידאולוגי על החברה הממלכתית. 'משימות התקופה קוראות לנו: כפליים עמול! תוך ראיית המעשה הגדול שיש לעשותו וקוצר הזמן שעומד לרשותנו, נפעיל את כל אוצרות הכוח הגנוזים בקיבוץ הארצי, בכל פרט, בכל קיבוץ – בתנועה כולה'.¹¹¹ ההנהגה לא זיהתה את עוצמת המשבר, והאמינה שבסופו של דבר תסחוף הדרך הרעיונית-חלוצית את החברים. אולם המציאות טפחה על פניה, ולקראת תום העשור הודו יערי וחזן

105 יערי בדיון בוועד הפועל על הקיבוצים הצעירים, 22.9.1957, אש"צ, 5-6.10.9, עמ' 106-107.

106 הערת ביניים לדברי מ' גלעד, הוועידה התשיעית, עמ' 77.

107 ראו בהתאמה שלמה רוזן במועצה הכ"ז (נהריה, דצמבר 1948), אש"צ, 5-20.5.4, עמ' 13-14; בונים שמיר, הרצאה במזרע לקראת המועצה הכ"ז, אש"צ, 95-1.60.5, עמ' 8.

108 ראו למשל, החלטות המועצה הכ"ט, עמ' 101.

109 דברי הלל אבני, המועצה הכ"ח, עמ' 45; שלמה רוזן (מזכיר הקיבוץ הארצי), הרצאה בוועד הפועל לקראת מועצת נתניה, אפריל 1950, אש"צ, 5-26.20.2, עמ' 9; נתוני הקליטה לקראת הוועידה התשיעית (הרי אפרים, יוני 1958), אש"צ, 5-9.20.1, עמ' 16.

110 למאמצים ולהצלחה היחסית של הקיבוצים בתחום קליטת הנוער ראו, רחל כהן פרידהיים, החלוץ שנותר מאחור: הקיבוצים וקליטת העלייה 1948-1953, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשס"ד, עמ' 315-316. להתבטאויות חברים על קליטת העולים ראו למשל, יוסף ג', 'לא זו הדרך', עלון געתון, אפריל 1951, עמ' 4; יהודה ארצי, 'זאת ועוד מספר הערות', עלון מזרע, 13.9.1957. עמ' 5.

111 נתן פלד, 'בפרוס שנה חדשה', השבוע, 17.9.1955, עמ' 3.

שהחברה הקיבוצית נפגעה משום שלא ראו בטיפוח הבית הקיבוצי את עיקר משימתם.¹¹² אך חרף האמפטיה (האמתית או המעושה) שגילו למצוקות החברים, הם ראו עצמם פטורים מלעסוק בסוגיות הללו ונטו להמשיך בפעילותם כמקודם.

עמדת התנועה נשארה מקובעת כפי שהייתה בראשית התקופה, דהיינו שיש להסתפק בשיפור צורות השיתוף הקיימות וכל שינוי מהותי פסול מעיקרו.¹¹³ באותן שנים הוקצו תקציבים למגזרים מוגדרים בחברה הקיבוצית (כמו החברים המבוגרים), שופרו תנאי המגורים ואפילו מקלטי רדיו וקומקומים חשמליים הוכנסו לחדרי החברים, וגם ועדות פנים מיוחדות לטיפול בפרט נקבעו.¹¹⁴ אך השיפור הקל היה רחוק מלהשביע את רצון החברים. אפילו הפעילים שהופקדו על תחום הפנים הודו שאין בשינויים די.¹¹⁵ גם לקראת סוף העשור נראה שהנכונות לדון בדרישות החברים הייתה כבעבר למראית עין בלבד, ורבות מההחלטות נותרו על הנייר בלבד.¹¹⁶

הסובלנות שהפגינו החברים כלפי ההנהגה השתנתה, ולקראת תום העשור נשמע בגלוי חוסר האמון בה בהזדמנויות שונות. רגשות התסכול והאכזבה מן ההנהגה ותגובותיה עליהם חשפו את עוצמת המחלוקת.¹¹⁷ חרף דרישות החברים נותרה ההנהגה בשלה גם בסוף העשור, בקובעה שהפתרון לקשיים הפנימיים של הקיבוץ צריך להיות אמונתם של החברים בשליחותו של הקיבוץ.¹¹⁸ יתרה מזאת, דווקא בסוף העשור, כאשר כבר היה ברור שהקיבוץ לא יהיה דרכם של המוני העם, היה חשוב למנהיגים יותר מאי פעם להציגו כחוד החנית של החלוציות ולשמר בכך את חיוניותו.¹¹⁹

מסתבר שהיה פער לא רק בין רצון החברים להנהגה התנועתית, אלא גם בינם לבין המנהיגות הזוטרה של התנועה, שעמה נמנו גם הנציגים לכינוסים התנועתיים. גם הם ראו בהתייצבות הקיבוץ כחלוץ הציונית-סוציאליסטית תרומה לחיזוק מעמדו בחברה

112 מכתב יערי (ללא ציון תאריך) בתשובה למכתבו של זאב בלוך מ-1956.8.1, אש"צ, 95-14.7(8); דברי הסיכום של חזן, הועידה התשיעית, עמ' 129.

113 ראו למשל, שלמה רוזן במועצה הכ"ז (נהריה, דצמבר 1948), אש"צ, 5-5.20(4), עמ' 11; הצעות מחלקת החברה לקראת מועצת ניר דוד, מארס 1949, אש"צ, 5-6.20(1), עמ' 27-31; רישוד וינטרוב במועצה הח"כ, ידיעות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1949, עמ' 26.

114 החלטות המועצה הכ"ח, ידיעות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1949, עמ' 54-56; הצעות ועדת החברה לתקנון בנושא השיתוף והשויון, לקראת המועצה הכ"ח, אש"צ, 5-6.20(1), עמ' 30.

115 ראו למשל, תזכיר רכו מחלקת החברה לועד הפועל, נובמבר 1952, אש"צ, 7.5(2), עמ' 2.

116 ראו למשל, החלטות, הועידה התשיעית, עמ' 176.

117 ראו למשל, יערי, 'על גילויים מדאיגים', השבוע בקיבוץ הארצי, 22.2.1956; תגובתו על טענות החברים, אש"צ, 95-31.7(1); מכתב דוד אמיר מקיבוץ דן ליערי, 6.11.1956, אש"צ, 95-14.7(8), עמ' 6, 8.

118 חזן, 'עשור למדינת ישראל' נאום בוועידת הרי אפרים, אש"צ, 95-7.30(4), עמ' 20; הנ"ל, דברי סיכום, הועידה התשיעית, עמ' 124.

119 חזן, הקיבוץ במבחן הימים, עמ' 21.

הישראלית ואמצעי המקל על קשוי החיים בקיבוצים.¹²⁰ אלא שהפער נבע לא רק מהבדלי גישה ומהבדלים הנובעים ממעמדם של המתבטאים בכמות הציבוריות כנציגים ופעילים, שהרי השקעה מרבית בטיפוח הבית הייתה עלולה למוטט את מעמדם כנושאי תפקידים מחוץ לקיבוץ, ובכך למנוע מהם הטבות שונות שהם זכו להן בתוקף תפקידם.¹²¹ השוני בינם לבין חברי הקיבוץ מן השורה נבע גם מן ההבדל בין התבטאויות רשמיות להתבטאויות לא רשמיות. כלומר, מה שמותר לומר בין חברים אסור לומר מעל במה רשמית או ציבורית. ההתנהלות בסוגיות כמו עבודה שכירה וקבלת השילומים מגרמניה, שהעסיקו את התנועה באותן שנים, ממחישה את העדפת התדמית האידאולוגית יותר מכול. אמנם הלחץ התנועתי הועיל במידת מה לצמצם את תופעת העבודה השכירה, אך צורכי החיים גברו וגרמו לכך שקיבוצים שונים לא עמדו בדרישה וקיימו עבודה שכירה.¹²² גם ההתנגדות העקרונית לקבלת השילומים לא עמדה במבחן המציאות וחברי הקיבוץ הארצי קיבלו שילומים ופיצויים. הניסיון ליצור מראית עין ראויה מבחינה אידאית יצר מערכת שלמה של הכחשות, הן של התנועה והן של חברים בתוכה, שהעמיקו את חוסר האמון בהנהגה ובמנגנון התנועה.¹²³

תנועת הנוער השומר הצעיר העירונית כמראָה לרוחות החדשות בקיבוץ הארצי

תנועת הנוער השומר הצעיר התמודדה בעשור הראשון של המדינה, כמו הקיבוץ הארצי ומפ"ם, עם הלכי רוח חדשים שעמדו לא אחת בסתירה לעקרונותיה. תחילה הייתה ההתייחסות בעיקר להרחבת השורות, בדומה לעיסוק בקליטת העלייה בקיבוצים. מועצת התנועה הל"ט (26-27 בספטמבר 1952) יחדה לנושא, ובהנהגה הראשית של התנועה השקיעו מאמצים במפעל ההרחבה, שהוגדר בשנת 1953 ככותרת 'מאלפים לרכבה'.¹²⁴ הסערה שעורר משפט פראג החריפה את תחושת המצור כמו במפלגה ובקיבוץ הארצי, אבל הנהגת התנועה גילתה שביעות רצון מיכולת העמידה של חברי התנועה.¹²⁵ גם ההסבר שניתן היה זהה להסבר

120 ראו בהתאמה יצחק פטיש במועצה השלושים, **השבוע בקיבוץ הארצי**, 20.3.1952, עמ' 6; ישראל גיטליץ, שם, עמ' 8; 'עם מלאות 31 שנה לקיבוץ', **עלון משמר העמק**, 6.2.1953, עמ' 1-2.

121 חלמיש, **האדמו"ר ממרחביה**, עמ' 104-105.

122 ראו למשל, מכתב יערי ליהושע מנוח (דגניה א'), ללא ציון תאריך, כנראה משנת 1950, **אש"צ**, 5-6.20; (5); מכתב יערי למשה זילברטל (מזכיר עין שמר), 3.11.1954, **אש"צ**, 95-12.7(1); מכתב קיבוץ גת למזכירות הקיבוץ הארצי, אוגוסט 1950, **אש"צ**, 362.112 (מכורכים), עמ' 3; משה גולדנברג, 'לקראת המועצה', **עלון בית אלפא**, 10.12.1956, עמ' 2; דו"ח המחלקה לכלכלה לועד הפועל בעניין העבודה השכירה, יולי 1954, **אש"צ**, 5-6.10(3), עמ' 1-2.

123 עופר בורד, **שאלת השילומים והפיצויים האישיים ממערב גרמניה בתנועה הקיבוצית על כל זרמיה, בין השנים 1950-1970**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 2002, עמ' 330-335.

124 דיוני המועצה הל"ט, **אש"צ**, 3-1.43(1). למרכזיות מפעל ההרחבה בסדר היום התנועתי באותה שנה ראו, דפים לתכנון (ההנהגה הראשית של השומר הצעיר), ספטמבר 1952, **אש"צ**, 3-44.1(5); יומן המזכירות של ההנהגה הראשית, אוקטובר 1952, שם.

125 למתקפות אלה ולתחושת החוסן למולן ראו למשל, הוראת יום למפקד סיום הסמינריון למדריכים

לעמידת חברי הקיבוצים: העוצמה הרעיונית של החברים ששילבה ציונות וסוציאליזם. בעיתון התנועה על החומה, הוסבר שהקולקטיביות הרעיונית מועילה בשמשה משען חשוב 'בכוח הנהגתם העקבית והאמיצה של מ' יערי וי' חזן שהתנו את דרכי המאבק ונהלו אותו בכל שלבי התפתחותו'.¹²⁶ התחושה שהתנועה מתמודדת כהלכה עם הרוחות החדשות ניוונה בין השאר מתנופת היציאה להגשמה של בוגריה כפי שהתבטאה בהתגייסות בוגרי התנועה לנח"ל. ב-1953, כאשר דיווחה ההנהגה הראשית על 270 'מגשימים' שהצטרפו לקיבוצים לאחר שירות בנח"ל, היא הוסיפה ש'מספר זה של מגשימים הוא הגדול ביותר שהשיגה תנועתנו עד כה, והוא עולה בהרבה על מספר המגשימים מכל תנועת נוער חלוצית אחרת'.¹²⁷ שנתיים לאחר מכן דווח על כ-300 מגשימים מדי שנה, ושוב תוך ציון שזהו מספר גבוה גם בהשוואה לשנים הקודמות בשומר הצעיר וגם בהשוואה לשאר תנועות הנוער החלוציות. בדברי הפתיחה של נציג ההנהגה הראשית במועצה הארצית המ"ג של התנועה, בה דווח על כך, נתלתה ההצלחה בחינוך התנועתי ובעיקר בהעמקת החינוך הרעיוני בשכבות הבוגרות.¹²⁸ אם כי לא כולם היו שבעי רצון, וחרף תחושת החוסן וההתרחבות, נשמעו גם קולות אחרים שתיארו את הקושי לפתח פעילות תנועתית בקרב העולים.¹²⁹

הלך הרוח של סיפוק וביטחון בדרכה של התנועה השתנה בשנים 1956-1957. במועצה המ"ז של השומר הצעיר (4-5 בינואר 1957) הביע שוניה בנדרור, רכז ההנהגה הראשית, חשש מתהליך ירידת הערכים בשכבה הבוגרת, ועל כן הכריז על 'מפעל ביצור הקן'.¹³⁰ במועצה הבאה (המ"ח) שנערכה ב-14-15 ביוני 1957, היינו כעבור כחצי שנה, החשש היה כבר לעובדה כאשר דווח על היחלשות ערכית בתנועה ועל חדירת נורמות 'מערביות קלוקלות' מהחברה הסובבת. לכן במוקד הדיונים עסקו בנורמות התנהגות, כמו שתיית משקאות חריפים, לבוש 'בורגני' ועישון, שהיו מנוגדים ל'סגנון החיים השומרי', כפי שכונו נורמות ההתנהגות התנועיות. הכוונה הייתה למצוא מוצא לאימוץ דפוסי התנהגות בלתי מקובלים ובעיקר נטישת אידאל החיים בקיבוץ. גונו שאיפות שלא עלו בקנה אחד עם החיים בקיבוץ באותם ימים, כמו רכישת השכלה אקדמית, עיסוק באמנות והכשרה במקצועות לא נחוצים לחיים בקיבוץ. הם התפרשו כנטיות אגואיסטיות למימוש עצמי וכונו בשם הגנאי 'קרייריזם'. משתתפי הוועידה סברו שההתרחשויות בברית המועצות גרמו לשינוי.¹³¹ התוצאות של

תשע"ג, אש"צ, 3-60.1(4); הוראת יום למפקד סיום הסמינר, 14.9.1953, שם.

126 [ללא שם], 'הקיבוץ הארצי במבחן', על החומה, 25.2.1953, עמ' 3.

127 שלושה גרעיני השומר הצעיר יצאו לנח"ל (הודעה מטעם ההנהגה הראשית של השומר הצעיר), אש"צ, 3-58.1(1).

128 [ללא שם], 'המועצה הראשית המ"ג', על החומה, 10.11.1954, עמ' 6. הלך רוח דומה של שביעות רצון עולה למשל גם בדיווח פנימי של ההנהגה הראשית מהמועצה הקודמת (מ"ב, 14-15.5.1954), אש"צ, 3-40.1(1).

129 שם.

130 שוניה בנדרור, על החומה, 1.2.1957, עמ' 4.

131 זינו ונעומי (גדוד 'סער'), 'סיכום המועצה הראשית המ"ח', הדף השומרי (עלון קן נתניה), 1957, אש"צ,

השינויים הללו לא אחרו לבוא, והירידה במספר המגשימים מדי שנה תוארה כבעיה החמורה ביותר באותן שנים. לראשונה דנו בה במועצה המ"ו (2-3 במארס 1956).¹³² אך הדיונים החוזרים ונשנים כמו במועצה ה-נ' (1958),¹³³ ובישיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי ב-2 ביוני 1959, והנתונים שנמסרו בהם מורים שלא חל שינוי כמצופה. בשנת 1959 דיווח אפרים ריינר, ראש ההנהגה הראשית של השומר הצעיר, שלנח"ל יצאו רק 150 שומרים, ורבים מהם עזבו לאחר השירות הצבאי.¹³⁴

הצורך בשינוי סגנון החיים השומרי והרצון להעמיק את החינוך האידאולוגי המשיכו להעסיק את פעילי התנועה גם במועצות הבאות (המ"ט עד הנ"א ב-1959), ובעל החומה.¹³⁵ המסקנה בכל הדיונים הייתה שיש להשקיע בפעילות חינוכית שתשיב לערכי התנועה ולנורמות ההתנהגות המועדפות את מקומם מן העבר.¹³⁶ ואכן, פעילות תנועתית מגוונת נערכה ברוח מסקנות אלה, כמו משפטים מבוים בנושא ירידת הערכים. ההשקעה המרביית הייתה בשכבות הבוגרים, אך גם בקרב הצעירים נערכה פעילות בהתאם לגילים.¹³⁷ מובילי התנועה ודבריה הרשמיים בכינוסים ובמועצות ביקשו לחזק את אמונת החברים בדרוכו של הקיבוץ ובדרכה של מפ"ם. כפי שסברו מנהיגי הקיבוץ הארצי נוכח אובדן האמונה בקיבוצים, הם האמינו שבאמצעות החיזוק הרעיוני תשוב התנועה למעמדה וליכולתה מן העבר. הם נסמכו על מנהיגי הקיבוץ הארצי, שהיו מודעים למתרחש בתנועת הנוער העירונית. יערי, שהשתתף בישיבת ההנהגה הראשית של השומר הצעיר, חיזק את עמדת ראשיה באומרו: 'במקומות שבהם ניסתה תנועתנו להסתגל לסביבה, נחלנו כישלון, ואילו בכל מקרה שהיינו עקרוניים ועקשניים – הצלחנו. השיטה החינוכית של חינוך צופי-חלוצי

132 (1)50.1-3; מכתב שוניא בנדור (רכז ההנהגה הראשית של השומר הצעיר) למאיר יערי, 9.7.1957, שם, 14.7-95 (7). ביטוי נוסף להשפעה מלמטה מופיע ברבד (עלון גרוד רבדים רמת גן, 17.6.1957, שם, 1-3 (1)50.1-3). גם בחינוך בקיבוץ הארצי הייתה 1957 שנת מפנה כאשר החרדה לרמותו של הדור השני בלטה. שמואל גולן בישיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי, 9-10.6.1957, שם, 5-10 (10)6.10, עמ' 2. שם, 3-40.1 (1).

133 ראו למשל, 'ראשי פרקים לדיון במועצה הראשית ה-נ' על בעיות ההגשמה של התנועה העירונית, 23.2.1958, שם, 3-370.1 (3).

134 ישיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בהזורע, 2.6.1959, שם, 5-7.10 (3), עמ' 316-318. ראו על חומרת הבעיה את מכתבו של שוניא בנדור למאיר יערי, 26.6.1957, שם, 95-14.7 (7).

135 רבקה גורן, תרבות 'החולצה הכחולה', שם, 111 (0378), עמ' 28; על החומה, 17.2.1958, עמ' 9-11; נחום שור, 'בכוח אמונת המדריכים', שם, 28.12.1958, עמ' 3-4.

136 זינו ונעומי (גרוד 'סער'), 'סיכום המועצה הראשית המ"ח', הדף השומרי (עלון קן נתניה), 1957, אש"צ, 1-3 (1)50.1-3. לבעיית הזלזול הגובר בערכים התנועתיים ראו, מכתב שוניא בנדור למאיר יערי, 26.6.1957, שם, 14.7-95 (7).

137 'כתב הסנגוריה של כנס ב', שם, 3-71.1 (ב2); תכנית העבודה של מחלקת הבוגרים, 25.11.1957, שם, 3-70.1 (3).

היא השיטה הנכונה, ויש לשמור עליה בעקשנות. אנו מסוגלים לעמוד נגד הזרם ולא להיסחף עם הרחוב. יש לפנינו אפשרויות שעלינו לכובשן בחוזק יד'.¹³⁸ כדרכם, כרכו מנהיגי הקיבוץ הארצי ומנהיגי תנועת הנוער את רפיון האמונה ואת השינויים בנורמות ההתנהגות של החניכים, ובעיקר הבוגרים שבהם, בהתערערות מעמדה של התנועה, ומצאו שהוא היה קשור במתרחש בקיבוץ הארצי. לטענתם, הקיבוצים כבר לא שימשו דוגמה לבוגרי התנועה ואפילו גיוס כוח אדם להדרכה בתנועה נתקל בקשיים מרובים.¹³⁹ מכתב של יערי לשמואל קליין, חבר ההנהגה הראשית מקיבוץ להב, משקף את הנתק שהלך והעמיק בין חברי התנועה להנהגה הוותיקה, הדומה במהותו לזו שהיה באותן שנים בין ההנהגה לחברים בקיבוצים.

כשמתחתי ביקורת על קיבוץ להב [...] לא ידעתי שחברי הקיבוץ אינם נמנים עם חברי המפלגה. זהו חידוש די מזעזע [...] עכשיו הגיעה תורה של השלמה החדשה. לא מעט בשל התנוונות החוש והמצפון הציבורי, שחדרה לתוך שורות הנוער בן זמננו, ושחברי להב משמשים להם דוגמא בתוכנו, זכינו בפעם הראשונה לכך, שבגרעיני השלמה של התנועה החינוכית בארץ יסרבו עשרות אנשים לקבל פנקס חבר של מפ"ם [...]. והימים הם ימי שיסוי אנטי מפלגתי של נוער הזהב [כינוי לנוער העירוני], הבורח מחלוציות לקריירה ומתפרנס מחצי האמיתות של 'עיתון' העולם הזה'.¹⁴⁰

חרף הביקורת וההתרעות העמיק הניכור בין חניכי התנועה להנהגת הקיבוץ הארצי, והמחויבות לערכי התנועה הלכה ופחתה. מספר המגשימים שהתגייסו לנח"ל פחת, רבים עזבו לאחר השירות הצבאי, וגם בקרב הנשארים בקיבוץ רבים הסתייגו מן ההנהגה ומורשתה. אלה שהמשיכו להאמין בה כמקודם הושמצו כדוגמטים וכחסידים שוטים בידי חבריהם שראו עצמם כאמיצים ובעלי עצמאות מחשבתית.¹⁴¹ ניצני ההתנגדות הללו במחצית השנייה של שנות העשור הראשון למדינה, הבשילו עד נתק של ממש מהנהגת הקיבוץ הארצי ומורשתה בשנות השישים, בדומה לנתק בין החברים להנהגה שהחל שנים אחדות קודם לכן אבל עיקרו חל באותן שנים.¹⁴²

סוף דבר

לאחר קום המדינה התחוללה בחברה הישראלית תמורה אידאולוגית עם המעבר מוולונטריזם תנועתי למוסדיות ממלכתית. היא התרחשה במקביל לשינויים דמוגרפים, חברתיים ותרבותיים

138 יערי בישיבת ההנהגה הראשית של השומר הצעיר, 19.8.1958, שם, 95-14.7(7).

139 ראו למשל, מכתב יערי לכליף, 10.3.1957, שם, 95-14.7(7); מכתב שוניא בנדור למאיר יערי, 26.6.1957, שם, 95-14.7(7).

140 מכתב יערי לשמואל קליין, 15.12.1957, שם, 19-14.7(7).

141 מכתב נחום שור (עורך על החומה) למאיר יערי, 31.12.1958, שם, 95-14.7(7).

142 למגמה זו בקיבוץ הארצי ראו, חלמיש, האדמו"ר ממרחביה, בעיקר עמ' 156, 173-174.

פרי קליטת העלייה הגדולה בשנים אלה, ששינו את פני החברה הישראלית. הם השפיעו גם על חברים בקיבוץ הארצי, והיו בהם שביקשו לחולל שינויים בחברה הקיבוצית. משלא נענו, השתנה היחס להנהגה עד כדי ביטול וזלזול. הביטויים לאי הרלוונטיות של ההנהגה שנשמעו מיד עם הקמת המדינה, במהלך שנות החמישים ובעיקר בסוף התקופה, היו רבים.¹⁴³ 'הכל היה אחרת מהצפוי, דומה לאתמול ועם זאת שונה ממנו, כמעט אותה תפאורה אבל בהצגה אחרת', נזכר דן הורוביץ באכזבה בימים שלאחר מלחמת השחרור, כאשר לא חלו שינויים חרף המציאות החדשה.¹⁴⁴

עם ההנהגה נמנו חברים ששימשו בתפקידים שנים רבות, נוסף על יערי וחזן שעמדו בראש במשך חמישים שנים (מקום הקיבוץ הארצי ב־1927 ועד שנות השבעים של המאה הקודמת). סוד מנהיגותם רבת השנים קשה לפענוח, אבל חשוב לציין שתקופה זו לא הייתה מקשה אחת. כמחצית מימי מנהיגותם הייתה בשנות המדינה והיא הייתה שונה מן המחצית הראשונה. יש הרואים בשנת 1965 שנת מפנה בתהליך אובדן המנהיגות שהסתיימה בשנות השבעים.¹⁴⁵ אך מסתבר שניצני הכרסום במעמדם החלו בעשור הראשון של המדינה.¹⁴⁶ המנהיגות רבת השנים מוארת אפוא באור שונה כאשר מסתבר שבמחצית השנייה של תקופת מנהיגותם חלה נסיגה במעמדם. היא הייתה אטית ולא התבטאה במהלכים קיצוניים חד פעמיים, אולי בזכות מעמדם של יערי וחזן בשנים עברו שלא היה דומה לו בתוך הקיבוץ הארצי ומחוץ לו.

בעוד בני דורם המשיכו לראותם כנציגיהם הנאמנים וכסמל המורשת התנועתית, גם כאשר נסדקה אמונתם בהם,¹⁴⁷ בני הדור השני וחברי התנועה העירונית שהצטרפו לקיבוץ הארצי (השלמות) ראו אותם לא אחת כמנותקים מהמציאות וכלא רלוונטים. אמנם התופעה של שירות רב שנים בתפקיד ביצועי ולא מינוי של כבוד, אינו אופייני להם בלבד, אולם בנסיבות התקופה הוא היה להם לרועץ בעיני הצעירים. במיוחד מפני שיערי וחזן נחשבו זקנים כמושגי אותם ימים, אם כי גם בין דור המייסדים היו שהודו שימי שליטת ההנהגה הוותיקה

143 כמו הזמנת מרצה ממפא"י למשמר העמק בלי בקשת אישור המורה על ערעור הקולקטיביות הרעיונית, מאמר מערכת, **השבוע בקיבוץ הארצי**, 14.9.1962, מובא אצל טל אלמליח, **הקיבוץ הארצי ומפ"ם 1956-1977: יחסי גומלין בין כלכלה, פוליטיקה ותרבות**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2013 (להלן: אלמליח, יחסי גומלין), עמ' 104-105. לקריאה מובהקת וגלויה לביטול מעמדה יוצא הדופן של ההנהגה, ראו דברי צבי לביא בישיבת הוועד הפועל אצל הנ"ל, שם, עמ' 105. קביעת רשימה לכנסת בשנת 1965 שלא על פי החלטות יערי וחזן בלבד כמקודם, חלמיש, **הארמו"ר ממרחביה**, עמ' 193-194.

144 דן הורוביץ, **תכלת ואבק: דור תש"ח, דיוקן עצמי**, ירושלים 1993 (להלן: הורוביץ, **תכלת ואבק**), עמ' 43.

145 חלמיש, **הארמו"ר ממרחביה**, עמ' 287.

146 כך קובעת גם חלמיש לגבי יערי. שם, עמ' 283.

147 מוקי צור, **'ביוגרפיה נכונה: מאיר יערי כרך ב'**, **הזמן הירוק**, 27.6.2013.

חלפו.¹⁴⁸ כאשר עלה בשנות השישים משקלם של המתנגדים, שהושפעו מהשינויים בחברה הישראלית ובכלכלתה ואף מתמורות בעולם המערבי, רבו קריאות התיגר על המנהיגים.¹⁴⁹ בסופו של דבר, שאיפות החברים בעשור הראשון של המדינה התמלאו אך רק במהלך העשורים הבאים, עוד לפני משבר הקיבוצים בשנות השמונים של המאה הקודמת. אפשר לומר ש'הרחוב' הקיבוצי השיג את מטרותיו, אף שברור שתהליכים חברתיים ופוליטיים בקיבוץ ומחוץ לו, ולא רק דרישות החברים, השפיעו. רמת החיים בקיבוצים, שהייתה נמוכה יחסית ליישוב הוותיק בעיר, עלתה משמעותית מראשית שנות השישים ותוך שנים אחדות השתוותה עמה.¹⁵⁰ בין השינויים שחלו בהדרגה במטרה להעניק לפרט מקום ראוי אפשר למנות את החלת השיטה של תקציבים אישיים שהגדילה את חופש הבחירה, שיפור תנאי המגורים והרחבת התמיכה באמנים. משנות השבעים אושרו רכישת השכלה גבוהה שלא תמיד תאמה לצורכי הקיבוץ, ושנות חופש לצעירים. בשנות השמונים והתשעים חל המעבר ללינה משפחתית והפיכת הקהילה הקיבוצית לקהילה של משפחות.

148 נתן שחם, שלום חברים, אור יהודה 2004, עמ' 223-224, 234; הורוביץ, תכלת ואבק; פינקרדיינר, תום שתיקה, עמ' 168-170.

149 אלמליח, יחסי גומלין, עמ' 64 ואילך; חלמיש, האדמו"ר ממרחביה, עמ' 161-209; אלון גן, השיח שגווע: תרבות השיחים כניסיון לגיבוש זהות מיוחדת לדור השני בקיבוצים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 2002.

150 חיים ברקאי, התפתחות המשק הקיבוצי, ירושלים 1980, עמ' 139-162.